

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Мельник Л. Ю.,

д.е.н., професор, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Дачій О. І.,

д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Васильєва Н. К., д.е.н., професор, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

Вініченко І. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

Гудзинський О. Д., д.е.н., професор, професор кафедри Національного університету біотехнологій і природокористування

Іванюта В. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

Кадієвський В. А., д.е.н., професор, професор кафедри завідувач кафедри Державної академії статистики, обліку і аудиту

Коренюк П. І., д.е.н., доцент, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

Крисанов Д. Ф., д.е.н., професор, провідний науковий співробітник відділу ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України

Малік М. Й., д.е.н., професор, завідувач відділу ННЦ «Інститут аграрної економіки НААН України»

Плаксієнко В. Я., д.е.н., професор, завідувач кафедри Полтавської державної аграрної академії

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі

Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України

Ульянченко О. В., член.кор. НААН України, д.е.н., професор, професор кафедри Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва

Чупіс А. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Сумського національного аграрно-економічного університету

Свідоцтво KB № 17595-6445ПР від 28.03.2011 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Засновники:

**Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

www.agrosvit.info

E-mail: economy_2008@ukr.net

Відділ реклами: Чурсіна А. М.

Коректор: Строганова Г. М.

Комп'ютерна верстка: Полулященко А. В.

Технічне забезпечення: Дідук Б. Б.

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 12 червень 2016 р.

У НОМЕРІ:

Голян В. А., Савчук В. В., Андросчук І. І.

Рационалізація природокористування
в зоні осушення 4

Кльоба А. Г.

Сутність, структура та елементи інвестиційного
ринку України 12

Лагодієнко Н. В.

Фінансові аспекти інноваційного розвитку
підприємств 18

Мацелюх Н. П., Скорик М. О.

Оподаткування аграрного сектору:
проблеми і нові підходи в системі
державного регулювання 24

Азизов Анар Али оглы

Туризм как форма экономической
деятельности 29

Вітер С. А., Вітер З. Д.

Обліково-аналітичне забезпечення
управління маркетинговими витратами
сільськогосподарських підприємств 34

Крючкова Ж. В.

Методичні підходи до визначення
рівня конкурентоспроможності аграрних
підприємств 41

*Журнал включено до переліку наукових фахових видань
України, в яких можуть публікуватися результати
дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ
(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від
27.05.2009 р., наказ ВАК України № 340 від 21.04.2011 р.
«Про внесення змін до переліку наукових фахових видань
України», наказ Міністерства освіти і науки України
№ 1528 від 29.12.2014)*

Рекомендовано до друку

Вченою радою Дніпропетровського державного
аграрно-економічного університету 30 червня 2016 р.

Підписано до друку 30.06.16 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 6,6. Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення № 3006/3.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За
зміст та достовірність реклами несе відповідальність
рекламодавець.

© АгроСвіт, 2016

CONTENTS:

Golyan V., Savchuk V., Androshchuk I. STREAMLINING OF NATURE MANAGEMENT IN DRAINAGE REGION	4
Kloba L. ESSENCE, STRUCTURE AND ELEMENTS OF INVESTMENT MARKET UKRAINE	12
Lahodiyenko N. FINANS ASPECTS OF THE INDUSTRIAL COMPLEXES ENTERPRISES.....	18
Matselioukh N., Skoryk M. THE TAXATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR: PROBLEMS AND NEW APPROACHES IN THE SYSTEM OF STATE ADJUSTMENT	24
Azizov Anar Ali TOURISM AS A FORM OF ECONOMIC ACTIVITY	29
Viter S., Viter Z. ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT STRATEGIC MANAGEMENT COST OF SALES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	34
Kryuchkova J. METHODICAL APPROACHES TO DETERMINATION COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	41

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.

— Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

— Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

16.02.1957–3.06.2016

Життя – Вітчизні, Душу – Богу, а честь нікому!

Василь Шамрай

Страшна звістка облетіла всю Україну – третього червня дві тисячі шістнадцятого року перестало битися серце заслуженого діяча науки і техніки, доктора наук з державного управління, професора **Шамрая Василя Олександровича**. Ми не могли повірити, що сповнений життєвих сил, великих планів на майбутнє Василь Олександрович так раптово піде із життя.... Його бадьорий дух і веселий настрій, бажання допомогти кожному надихав нас на нові наукові звершення.

Шамрай Василь Олександрович народився 16 січня 1957 року в с.Хашувате Гайворонського району в сім'ї робітників. В лютому 1976 року закінчив Кіровоградське медичне училище, в 1980 році – Дніпропетровську середню школу міліції МВС СРСР; в 1988 році – Київську вищу школу МВС СРСР; в 1990 році – адюнктуру Київської школи МВС СРСР; в 1997 році докторантуру Національної академії внутрішніх справ України. За період служби неодноразово успішно виконував важливі доручення керівництва держави. Був учасником ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС 1-ої категорії – 31 добу виконував службові обов'язки в 30-км зоні. Здійснював миротворчі місії на території інших держав: у 1983 році надавав гуманітарну допомогу радянським військам у Афганістані; у 1988 році виконував спеціальне завдання в м. Баку і м. Сумгаїті - отримав поранення.

Свій багатий життєвий досвід Василь Олександрович передавав своїм курсантам та студентам. Великим досягненням в своєму житті вважав створення Факультету податкової міліції Національної академії державної податкової служби України. Неодноразово він говорив, що ми створили колектив, формували психологічний

клімат, активно займалися наукою, виховували курсантів в кращих військово-патріотичних традиціях, враховуючи позитивний досвід ветеранів та досвідчених оперативних працівників податкової міліції. Чим більше ставилися завдання і чим важче було працювати, тим більш наполегливо і відповідально ставився особовий склад факультету до виконання посадових обов'язків. Візитною карткою не тільки факультету, а й податкової міліції стала участь парадного батальйону під керівництвом Василя Олександровича в 5 військових парадах в столиці України...

Протягом всього життя Василь Олександрович активно брав участь у підготовці науково-педагогічних кадрів, розвитку науки державного управління та адміністративного права. Під його керівництвом успішно захистилися 37 кандидатів юридичних наук та державного управління, один доктор наук з державного управління. Ним особисто було створено три спеціалізовані вчені ради по захисту кандидатських дисертацій з юридичних наук та одна докторська спеціалізована вчена рада з юридичних наук, всі ці ради успішно діють і нині. В загальному списку наукових та навчально-методичних праць нараховується більше 190 публікацій. Василь Олександрович був академіком Міжнародної кадрової академії, Академії наук вищої освіти України, Академік Національної академії наук екологічних технологій, Академії педагогічних та соціальних наук РФ, Української академії наук з державного управління.

За вагомий внесок у розвиток науки адміністративного права та підготовку висококваліфікованих кадрів має більше двадцяти державних нагород та відомчих відзнак.

Смерть Василя Олександровича є тяжкою втратою для наукової спільноти України. Щиро сумуючи, ми знаємо, що світла пам'ять про Шамрая Василя Олександровича багато десятиків років буде жити в наших серцях.

З повагою та глибоким сумом наукова спільнота України

УДК 504.062.2:631.62

В. А. Голян,

д. е. н., професор, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", м. Київ

В. В. Савчук,

аспірант відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", м. Київ

І. І. Андрощук,

к. е. н., громадська організація "Європейський аналітичний центр", м. Луцьк

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В ЗОНІ ОСУШЕННЯ

V. Golyan,

Doctor of Science (Econ.), Professor, Deputy Director for scientific work, Head of the Department Economic Issues of Land and Forest Resources, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development National Academy of Sciences of Ukraine"

V. Savchuk,

postgraduate student of the department of land and forest resources economy problems, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development National Academy of Sciences of Ukraine"

I. Androshchuk,

Candidate of Science (Econ.), Non-governmental organization "European Analytical Centre", Lutsk

STREAMLINING OF NATURE MANAGEMENT IN DRAINAGE REGION

Обґрунтовується необхідність формування сучасного концепту природокористування в зоні осушення, виходячи з пріоритетів соціально-економічного піднесення сільських депресивних територій та незворотності природної ренатуралізації меліорованих земель. Встановлено, що базовою домінантою раціоналізації природокористування в зоні ризикового землеробства має стати формування такої інституціональної архітектури господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, яка максимальною мірою відповідатиме вимогам інтегрованого управління природними ресурсами. Обґрунтовано доцільність надання пріоритету кооперації та кластеризації сільськогосподарських виробників в зоні осушення, які забезпечать необхідну консолідацію організаційного потенціалу та фінансових можливостей задля відновлення внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд. Запропоновано пріоритети відновлення традиційної спеціалізації поліських адміністративних районів через розширення посівних площ льону та жита, що сприятиме зміцненню агроландшафтів та прискорить процеси входження сільськогосподарських товаровиробників зони осушення в глобальні ланцюги доданої вартості.

The expediency to elaborate a modern concept of nature management in the drainage region based on the priorities of social and economic growth of rural depressed territories and irreversible natural renaturalization of reclaimed lands has been substantiated. It has been determined that the basic dominant of streamlining of nature management in the area of risk farming is an establishment of the institutional architectonics of economical natural and resource potential development that will to the maximum extent possible conform with the requirements of integrated management of natural resources. The expediency to prioritize cooperation and clustering of agricultural producers in the drainage area that will ensure the required consolidation of organizational potential and financial opportunities for restoration of interfarm water development facilities has been grounded. The priorities of reinstatement of traditional specialization of Polissya administrative regions by means of expanding flax- and rye-growing areas that will promote cultivated lands strengthening and accelerate the processes of agricultural producers' of drainage areas entering into global chains of added value have been suggested.

Ключові слова: природокористування, меліоровані землі, водно-болотні угіддя, сільськогосподарське виробництво, кооперація, кластеризація, інтегроване управління природними ресурсами.

Keywords: nature management, reclaimed lands, wetland margins, agricultural production, cooperation, clustering, integrated natural resources management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У 60—80-их роках минулого століття у ряді регіонів України було проведено осушення пе-

резволожених територій з метою розширення ареалу здійснення сільськогосподарського виробництва. З метою ефективного використання осушених земель були сформовані загальнодержавні, міжгосподарські та внутрішньогосподарські мережі гідротехнічних споруд, які мали

забезпечувати прийнятний для ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва водно-повітряний режим. Осушувальні меліорації не завжди супроводжувалися науково обґрунтованими підходами щодо втручання в природні екосистеми, що в майбутньому негативним чином відобразилося на біорізноманітті цих територій та ефективності сільськогосподарської діяльності.

На певний період осушення значних площ земель себе виправдало, адже дало можливість залучити в продуктивний сільськогосподарський оборот значні площі земель і підвищити тим самим рівень зайнятості сільського населення та сформувати спеціалізацію значної кількості адміністративних районів. На початку 90-их років, коли відбувалася руйнація командно-адміністративної системи господарювання і держава втратила можливість повною мірою фінансувати проекти модернізації, оновлення та реконструкції мереж гідротехнічних споруд в зоні осушення, відбулося зниження рівня врожайності основних сільськогосподарських культур та підвищився рівень еколого-деструктивного впливу господарської діяльності на природні екосистеми.

Додаткового імпульсу тенденціям виснажливого природокористування у зоні осушення дала руйнація крупнотоварних сільськогосподарських підприємств, яка супроводжувалася демонтуванням та фізичним спрацюванням переважної більшості гідротехнічних об'єктів. Особливо інтенсивно ці процеси проходили у поліських адміністративних районах. У результаті в зоні осушення було зруйновано виробничо-технічну базу і мало місце виснаження природно-ресурсних передумов ведення сільськогосподарського виробництва, що призвело до поступового виведення осушених земель із продуктивного сільськогосподарського обороту і посилення їх природної ренатуралізації.

Відбулась стихійна деформація структури господарського комплексу, оскільки аграрний сектор перестав бути базовою ланкою місцевого господарства, оскільки відсутність діючих інженерно-технічних споруд не давала можливості забезпечувати прийнятний рівень врожайності сільськогосподарських культур. Протягом 15—20 років руйнації цілісних гідромеліоративних комплексів і прискореної природної ренатуралізації осушених земель постало завдання перегляду стратегічних пріоритетів господарського використання цих територій з перенесенням центру тяжіння із сектору сільськогосподарського виробництва в сектор природно-ресурсного підприємництва. Це вимагає формування сучасних підходів щодо інституціонального забезпечення заходів по раціоналізації природокористування в зоні осушення з врахуванням еколо-

гічних, економічних та соціальних чинників використання осушених сільськогосподарських угідь з метою зниження рівня ризикогенності на цих територіях і обмеження деструктивного впливу на навколишнє середовище — підтоплення сільськогосподарських угідь та населених пунктів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремим аспектам раціоналізації природокористування в зоні осушення присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних вчених [3; 4; 7; 10; 11], де аналізуються фундаментальні чинники господарських деформацій внаслідок розбалансованої політики осушення значної території України, виділяються базові детермінанти руйнації гідромеліоративних комплексів, які обслуговували меліоровані території і забезпечували необхідний водно-повітряний режим для сільськогосподарського виробництва, аналізуються різноманітні сценарії реінжинірингу порушених агроландшафтів в зоні осушувальних меліорацій, обґрунтовуються сучасні механізми інституціонального та фінансового-економічного забезпечення відтворення агроресурсного потенціалу зони осушення та упередження стихійності природної ренатуралізації з метою формування сприятливих природно-ресурсних передумов диверсифікації сільської економіки.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою публікації є аналіз існуючих підходів до раціоналізації природокористування з врахуванням особливостей господарського освоєння осушених земель, оцінка перспектив нарощення агроресурсного потенціалу меліорованих територій з врахуванням наслідків природної ренатуралізації, вибір напрямів раціонального використання природних ресурсів осушених земель в умовах децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, а також обґрунтування впровадження дієвих організаційно-правових форм аграрного природокористування в зоні осушення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За часів командно-адміністративної системи на території України було сформовано потужний водогосподарсько-меліоративний комплекс, що дало можливість шляхом осушення та зрошення залучити у господарський оборот значні площі сільськогосподарських угідь і збільшити обсяги виробництва рослинницької і тваринницької продукції. В розбудову інфраструктури цього комплексу було вкладено колосальні фінансові та матеріально-технічні ресурси, що

призвело до створення розгалуженої мережі міжгосподарських та внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд як в зоні ведення зрошувального землеробства, так і в зоні осушувальних меліорацій.

Водночас проектування меліоративних систем дуже часто відбувалося без врахування природно-кліматичних та природно-ресурсних умов господарювання як в зоні осушення, так і в зоні зрошення, що в кризові 90-роки призвело до численних негативних екологічних наслідків, зокрема підтоплення населених пунктів та сільськогосподарських угідь, окислення та засолення ґрунтів, посилення процесів вітрової та водної ерозії. Почали спостерігатися прояви неконтрольованої та нерегульованої природної ренатуралізації, що призвело до кардинальних зрушень, не завжди позитивних, у природних біоценозах.

У зоні осушувальних меліорацій екологічні суперечності все більше загострилися у період глибокої економічної стагнації аграрного сектора, яка супроводжувалася демонтажем колгоспно-радгоспної системи господарювання та руйнацією цілісних меліоративних комплексів. Внутрішньогосподарські мережі гідротехнічних споруд, які обслуговували потреби окремих сільськогосподарських підприємств, після ліквідації останніх були передані на баланс сільських та селищних рад, а в окремих випадках стали фактично безгоспними.

Зниження рівня ефективності функціонування внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд призвело до значного погіршення водно-повітряного режиму використання осушених сільськогосподарських угідь, що негативним чином відобразилось на динаміці урожайності основних сільськогосподарських культур, поглибило екологодеструктивні процеси, зокрема поширення ерозійних та дефляційних процесів. У результаті відбулась поступова переорієнтація сільськогосподарських виробників зони осушення з вирощування традиційних сільськогосподарських культур (льону, картоплі та жита) на культури, які найбільшою мірою відповідали запитам аграрного ринку та потребували менших затрат праці, мінеральних та органічних добрив, а також препаратів захисту рослин від шкідників та бур'янів.

Фактично відбулась зміна спеціалізації адміністративних районів зони осушення, що деструктивно вплинуло на структуру посівних площ, дотримання сівозмін та здійснення різноманітних науково обґрунтованих агротехнічних, гідромеліоративних та агролісомеліоративних заходів. Все це потребує активізації розвитку аграрного підприємництва в зоні осушення з врахуванням існуючих природно-ресурсних та виробничо-господарських обмежень, що вимагає

пошуку додаткових джерел фінансового забезпечення реалізації проектів відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації в зоні осушувальних меліорацій.

Фатальною помилкою стало те, що держава фактично самоусунулася від контролю за експлуатацією міжгосподарських меліоративних систем та використанням внутрішньогосподарської мережі гідротехнічних споруд. Внаслідок чого було демонтовано лівову частку інженерної інфраструктури, особливо в зоні осушення, що негативним чином відобразилось на забезпеченні сприятливого гідрологічного режиму ведення сільськогосподарського виробництва. Тому на сьогодні однією з основних проблем розширеного відтворення потенціалу зрошувального землеробства та агропромислового виробництва в зоні осушувальних меліорацій є відновлення мережі гідротехнічних споруд, але вже на новій технологічній основі з врахуванням попередньої спеціалізації прилеглих територій та необхідності забезпечення сталого розвитку агроландшафтів.

Модернізація водогосподарської інфраструктури, особливо гідротехнічних споруд, що обслуговують меліоративні системи в зоні зрошення і осушення, здатна значною мірою сприяти збільшенню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на територіях, які знаходяться в умовах перезволоження та дефіциту водних ресурсів. Загострення світової продовольчої кризи вже підвищило інвестиційну привабливість аграрної сфери, яка розвивається в зоні зрошення [11].

Економічна криза 90-х років, яка позбавила аграрний сектор і особливо його основну складову — сільське господарство — традиційної державної підтримки, в першу чергу, деструктивно вплинула на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств, які функціонували в недостатньо сприятливих природно-кліматичних та агротехнічних умовах [2]. Це стосується насамперед більшості адміністративних районів Поліського економічного району, де значні площі сільськогосподарських угідь знаходяться в зоні осушення.

Згортання державної підтримки цих підприємств призвело до недофінансування заходів щодо модернізації та капітального ремонту гідротехнічних споруд, які регулювали водний режим на осушених землях, і скорочення обсягу робіт щодо впорядкування захисних лісосмуг, русел річок та водно-болотних угідь. Це зумовило різке зниження врожайності основних сільськогосподарських культур, які традиційно вирощувались у зоні осушувальних меліорацій. Як наслідок — підвищення рівня збитковості сільськогосподарських підприємств, поступове

виведення з господарського обороту площ земель, що відзначалися найнижчою врожайністю, демонтаж як міжгосподарських, так і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд.

Ліквідація колгоспів та радгоспів, а пізніше і створених на їх базі колективних сільськогосподарських підприємств призвела до того, що внутрішньогосподарські гідротехнічні споруди, які обслуговували осушені сільськогосподарські угіддя цих господарств, опинилися на території розпайованих земель, тобто одночасно вони стали нічийними і фактично перейшли в користування власників паїв. В окремих регіонах такі споруди були передані на баланс сільських рад, які мали можливість надати їх у тимчасове користування на умовах платності та строковості. Але процеси у сфері сільськогосподарського виробництва в зоні осушення набули таких масштабів, що традиційна спеціалізація цих районів була втрачена. Новоспечені землекористувачі відмовилися від традиційних сівозмін, відбувався масовий перехід до вирощування культур зернової групи.

Загальна площа осушених земель на 01.01.2015 року в Україні становила 3306,9 тис. га. Найбільші площі осушених земель спостерігаються у Волинській, Житомирській, Львівській, Рівненській та Чернігівській областях. В структурі осушених земель України найбільшу частку займають сільськогосподарські землі (90,6%). Частка лісів та лісовкритих площ становить 5,8 %. Питома вага інших земель в структурі осушених земель складає 1,2%. Прикметною рисою використання осушених сільськогосподарських угідь в останні роки є невпинне скорочення частки земель, які перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств. Якщо у 1990 році частка сільськогосподарських підприємств в структурі користувачів осушених сільськогосподарських земель становила 98,9%, у 2000 — 69,0%, то у 2014 році вона зменшилася до 32,5%. Отже, з кожним роком все більша частка осушених сільськогосподарських угідь переходила у користування сільських домогосподарств, як правило, власників паїв.

У структурі ґрунтового покриття осушених земель гумідної зони (ділянка суходолу з вологим кліматом, де рослини достатньою мірою забезпечені водою) переважають дерново-підзолисті ґрунти (2 млн га — 60 % площі) і з різним ступенем опідзолення, торфові (0,82 млн га — 26 %) і лучно-болотні (0,5 млн га — 14 %) ґрунти. Із загальної площі торфових боліт 1100 тис. га у Україні меліоровано понад 800 тис. га. Основною особливістю такого масштабного осушення є окультурення більш придатних для сільськогосподарського використання низинних торфових покладів річкових заплав, частка яких в загаль-

ному торфово-болотному фонді України складає 94,6%. В Україні майже не залишилося не осушених великих торфово-болотних масивів річкових заплав [6].

Найбільш вагомими проблемами використання осушених земель та модернізації мереж гідротехнічних споруд, які обслуговують ці землі, є: розпайовання земель між колишніми членами колгоспів та радгоспів позбавило внутрішньогосподарські мережі єдиного господаря; власники внутрішньогосподарських меліоративних споруд не мають змоги отримувати кредитні ресурси на прийнятних умовах; основною спрямованістю коштів загального фонду Державного бюджету України є виконання поточного ремонту гідротехнічних споруд; відсутність спеціальних фондів фінансування реконструкції та модернізації як міжгосподарських, так і внутрішньогосподарських меліоративних систем у переважній більшості областей, де було проведено осушення; держава залишається основним інвестором міжгосподарських гідротехнічних споруд у зоні осушення, що не дозволяє повною мірою забезпечити їх комплексну модернізацію.

У зоні осушення сформувався особливий тип природокористування, оскільки забезпечення прийнятного рівня ефективності сільськогосподарського виробництва потребувало впровадження специфічних форм використання водних ресурсів, упорядкування земельних масивів та нарощення потенціалу агролісомеліорації. Це пов'язано з тим, що в умовах ризикового землеробства, в цьому випадку мова йде про ризик відсутності відповідного водно-повітряного режиму для потреб сільськогосподарського виробництва, необхідним є дотримання комплексу нормативів залучення водних ресурсів у процес відтворення агоресурсного потенціалу, відновлення родючості сільськогосподарських угідь та збільшення лісових лісосмуг для упередження дефляції та ерозії ґрунтів.

Необхідність раціоналізації природокористування в зоні осушення як важливого чинника соціально-економічного піднесення також підтверджується тезою видатного українського вченого Сергія Івановича Дорогунцова про те, що "ми стикаємося з феноменом неминучої необхідності будівництва вивіреної системи господарювання, яка відповідала б інтересам багатьох верств населення, з урахуванням потреб збереження різноманітних природних умов розвитку" [5].

У 90-их роках минулого століття, коли в аграрному секторі мали місце стагнаційні процеси, в зоні осушення інтенсивно відбувались процеси природної ренатуралізації, зумовлені руйнацією, в першу чергу внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, що унеможливи-

ло науково обґрунтоване використання меліорованих територій. Природна ренатуралізація відбувалася у формі заболочення та заліснення, що, з однієї сторони, підривало агроресурсний потенціал сільськогосподарського виробництва, а з іншої — нарощувало потенціал водно-болотних угідь та розширювало ареал природного відновлення лісів.

Особливо деструктивно руйнація мереж гідротехнічних споруд вплинула на ефективність використання торфовищ. Торфовища — це природний ресурс багатоцільового використання, а саме: біогеоценотичного (заказники, заповідники), для видобутку торфу на паливо, штучні ґрунтові субстрати, а також для вирощування багаторічних трав, кормових, овочевих і інших сільськогосподарських культур. Не можна недооцінювати соціальну значимість для окремих регіонів Полісся і лісостепу торфу як місцевого енергетичного ресурсу. На жаль, нерегульований, безсистемний і стихійний видобуток торфу, безвідповідальне відношення до торфових кар'єрів, згубні наслідки торфових пожеж, спрацювання осушених торфовищ — все це наносить непоправні екологічні та економічні збитки [6].

На жаль, процеси природної ренатуралізації тривалий період носили нерегульований та стихійний характер і призвели до різкого погіршення природно-ресурсних передумов розвитку аграрної сфери, що звузило можливості сільських територій вести високопродуктивне сільськогосподарське виробництво з огляду на значні перспективи, пов'язані з відновленням посівних площ культур традиційної для зони осушення спеціалізації. При цьому майже зовсім не використовувався частково відновлений потенціал водно-болотних угідь та підвищеної залісненості, що не дало можливості розширити потужності лісового, мисливського та водогосподарського підприємництва і прискорити процеси соціально-економічного піднесення депресивних сільських територій.

Негативно впливають на ефективність використання осушених земель розпаювання та фрагментарність земельних паїв. Разом з тим, питання консолідації земельних ресурсів, які найбільш актуальні для меліорованих земель, на сьогодні законодавчо не регламентовані. Основними причинами, які негативно впливають на врожайність вирощуваних культур на мінеральних осушених ґрунтах гумідної зони, є: висока кислотність ґрунтового розчину через повне призупинення хімічних меліорацій; низька природна родючість основних типів ґрунтів (еколого-економічний бал становить 24—36); недостатня кількість внесення мінеральних і органічних добрив; неспроможність осушувальних систем (колекторно-дренажної мережі) забезпечувати оптималь-

ний водний режим у кореневмісному шарі ґрунту; відсутність надійних водних джерел для проведення зволожувальних заходів [6].

Все це негативним чином вплинуло на рівень інвестиційної привабливості агропромислових підприємств на цих територіях, що створило передумови для незатребуваності внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд, які в умовах командної економіки виступали системоутворюючим чинником забезпечення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва. Саме в період їх незатребуваності при відсутності належного контролю зі сторони виконкомів місцевих рад відбувався демонтаж цілісних гідромеліоративних комплексів, руйнувалися системи вертикального дренажу, відбувалося стихійне заліснення та заболочення окремих ділянок ще до недавня цілісних земельних масивів.

Вибір напрямів раціоналізації природокористування у зоні осушення має базуватися на припущенні про те, що поряд із сільськогосподарським природокористуванням здійснюються процеси водокористування, зокрема регулювання водно-повітряного режиму та лісокористування — проведення агролісомеліоративних робіт та упорядкування захисних лісосмуг. Все це вимагає принципово нового концепту господарювання в зоні осушення, за якого господарське освоєння того чи іншого природного ресурсу має відповідати вимогам інтегрованого управління водними ресурсами, яке не допускає прецедентів інтенсивності використання певного виду природних ресурсів на конкретній території без урахування зі станом інших видів природних ресурсів.

Надзвичайно ускладненою є раціоналізація сільськогосподарського природокористування, яке, на думку І. Власенка, має розглядатися у взаємозв'язку з політичним ладом та національними традиціями господарювання. Більше того, більшість сільськогосподарських товаровиробників сьогодні фактично не мають довгострокових стратегій екологізації природокористування, тобто неухильної й послідовної реалізації технологічних, управлінських й інших заходів, що дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів з одночасним забезпеченням природного стану агроєкосистем [1].

На думку вчених Інституту водних проблем і меліорації НААН України, перспективними напрямками ефективного використання осушених земель гумідної зони є: вирощування зернових та технічних культур (кукурудза, соя, пшениця, льон, хміль); кормовиробництво; вирощування енергетичних культур, зокрема верби тритичинкової та верби прутівидної; вирощування ягідних культур та лікарських рослин; запровадження біоенергетичних агроєкосистем, що на регіо-

нальному рівні передбачають реалізацію різних сценаріїв галузевої структури аграрного виробництва, одночасне отримання значних обсягів готової для споживання сільськогосподарської продукції, тепло- та електроенергії, заощаджуючи при цьому 0,3—0,4 тонни діючої речовини мінеральних добрив з одного осушуваного гектара [6].

Погоджуючись з пропозиціями вчених Інституту водних проблем і меліорації НААН України щодо зміни пріоритетів у сільськогосподарському виробництві, ми вважаємо, що левова частка державної фінансової підтримки та відповідний інституціональний супровід мають спрямовуватися на відновлення посівів льону (льон довгунець та льон олійний) та жита. У першому випадку збільшення площі луб'яних культур сприятиме укріпленню агроландшафтів, формуватиме ресурсну базу для легкої, олійно-жирової та фармацевтичної промисловості, а в другому — сприятиме зміцненню експортного потенціалу вітчизняного аграрного сектору, оскільки на глобальному ринку жита є більше передумов для зміцнення позицій, ніж на аналогічному ринку пшениці.

Забезпечення прийнятного рівня інвестування процесів реінжинірингу гідротехнічних споруд у зоні осушувальних меліорацій стане можливим в разі отримання кредитних ресурсів під заставу осушених земель нероздільно з гідротехнічними спорудами. Для цього необхідно внести зміни у вітчизняне законодавство щодо зняття мораторію на вільний оборот сільськогосподарських угідь. Це дозволить запустити повноцінний ринок цієї категорії земель і тим самим відпрацювати механізми їх перерозподілу.

Зняття мораторію на купівлю-продаж осушених сільськогосподарських угідь створить більш сприятливі умови для інвестування проєктів розширення масштабів сільськогосподарського виробництва в цій зоні, оскільки існуватиме реальна можливість використати землі як заставу для отримання кредитних ресурсів. У сприятливих природно-кліматичних умовах (зона Лісостепу) потоки інвестиційних ресурсів є значними навіть за теперішніх умов, коли ще ринок земель повністю не запрацював. Це пов'язано з високою продуктивністю сільськогосподарських угідь, особливо для вирощування технічних культур енергетичного спрямування. Частково вирівняти умови для інвестування процесів технічного переоснащення індустрії сільськогосподарського виробництва в зоні Лісостепу та зоні осушувальних меліорацій (як правило, це адміністративні райони Полісся) можна шляхом зняття інституціональних обмежень щодо передачі прав власності та прав користування осушеними сільськогосподарськими угіддями.

Рационалізація сільськогосподарського природокористування в зоні осушення за умови розширеного відтворення потенціалу аграрної сфери має супроводжуватися здійсненням інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві. На нашу думку, серед можливих форм інтеграційних процесів в аграрній сфері (корпоратизація, кооперація, контрактація та кластеризація) найбільш прийнятними для зони осушення є кооперація та кластеризація. Підставою для такого твердження є те, що корпоративні агропромислові об'єднання вже продемонстрували еколого-деструктивний та природоруйнівний вплив на агроландшафти у зв'язку з гіпертрофованим збільшенням вирощування високотехнологічних експортно-орієнтованих культур, які виснажують ґрунт.

Більше того, такі підприємницькі об'єднання працюють, як правило, на орендованих сільськогосподарських угіддях, що не спонукає ці форми господарювання перманентно відновлювати запаси гумусу. Натомість у зоні осушення домінують особисті селянські господарства, які функціонують на основі використання присадибних ділянок та розпайованих земель, які перебувають у їх власності. Сільськогосподарські угіддя цієї категорії товаровиробників не відзначаються високим рівнем врожайності через відсутність достатніх фінансових ресурсів для відновлення внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд.

Враховуючи те, що такі мережі, які раніше обслуговували сільськогосподарські угіддя колгоспів та радгоспів, зараз не мають єдиного господаря, об'єднання сільських домогосподарств на кооперативній основі сформувало б як інституціональні, так і фінансові передумови для модернізації і реконструкції внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, що б дало можливість відновити необхідний водно-повітряний режим і підвищити рівень врожайності сільськогосподарських культур на осушених землях. Також кооперація є ефективною формою консолідації осушених сільськогосподарських угідь, що дасть можливість з часом позбутися надмірної парцеляції та фрагментарності у землекористуванні.

Іншою адекватною формою інтеграційних відносин у сільськогосподарському виробництві зони осушення є кластеризація. Кластер у сільському господарстві — це міжгосподарське територіальне об'єднання підприємств, які співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва при збереженні юридичної самостійності його учасників. Сюди можуть входи-

ти і інфраструктурні складові, в числі яких органи державного управління та наукові установи, що створюють сприятливі умови для виробництва та просування продукції учасників кластеру на ринок сільськогосподарської продукції та продовольства [8; 9]. Кластерна форма дає можливість на добровільній основі входити в об'єднання суб'єктам лісгосподарського підприємництва, які надаватимуть послуги сільгоспвиробникам щодо збільшення площі захисних лісосмуг та здійснення іншого року лісгосподарських робіт.

Враховуючи загострення світової продовольчої кризи та обмеженість площ родючих сільськогосподарських угідь, осушені сільськогосподарські угіддя мають значні потенційні можливості для нарощення обсягів виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції, в тому числі і для продажу на світовому ринку. З огляду на сказане та враховуючи низький рівень концентрації інвестиційних ресурсів у Поліській зоні, у програму соціально-економічного розвитку регіонів, де сконцентровані найбільші площі осушених сільськогосподарських угідь мають бути закладені механізми реінжинірингу меліоративних систем та відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації адміністративних районів.

Незворотні наслідки природної ренатуралізації на значних територіях зони осушення сформували передумови для диверсифікації сільської економіки. Тобто необхідно позбутися стереотипу щодо розвитку аграрного сектора як базової ланки соціально-економічного піднесення сільських територій, де процеси заболочення та заліснення набули значних масштабів. Часткове відновлення водно-болотних угідь сформувало ареал для розширення потужностей рекреаційного підприємництва, зокрема зеленого і сільського туризму, а також розвитку рибальства та рибництва. Заліснення сільськогосподарських угідь що вже супроводжується змиканням крон деревостанів є передумовою для розбудови сектору лісгосподарського підприємництва, включаючи рекреаційне лісокористування та мисливське господарство.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Економічна криза та стагнація аграрного сектора у 90-их роках минулого століття найбільш болісно вдарили по регіональних агропромислових комплексах, діяльність яких базувалася на використанні переважно осушених земель. Причиною хронічного кризового стану сільськогосподарського виробництва в зоні

осушення була висока капіталомісткість виробництва продукції через необхідність утримання комплексу мереж гідротехнічних споруд, які забезпечували прийнятний рівень водно-повітряного режиму, необхідного для ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва.

Кризові явища призвели до демонтажу, руйнації та фізичного спрацювання внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, що звужило ареал ведення сільськогосподарського виробництва в зоні осушення і поглибило рівень депресивності сільських населених пунктів в цій зоні. Технічна несправність інженерних споруд меліоративних систем призвела до поширення проявів нерегульованої природної ренатуралізації, що сприяло частковому відновленню потенціалу водно-болотних угідь та залісненню незатребуваних у продуктивному обороті сільськогосподарських угідь.

Магістральним напрямом раціоналізації природокористування в зоні осушення в умовах поглиблення земельної реформи та інституціональних трансформацій в зоні осушувальних меліорацій є реінжиніринг бізнес-процесів у сільськогосподарському виробництві на основі впровадження кооперації та кластеризації, які дадуть можливість консолідувати організаційний потенціал та інвестиційні можливості особистих селянських господарств, фермерів та сільськогосподарських підприємств щодо відновлення внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, які забезпечуватимуть необхідний водно-повітряний режим для ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва.

Важливою складовою раціоналізації природокористування в зоні осушення є використання природно-ресурсних передумов диверсифікації сільської економіки через активізацію сільського і зеленого туризму та лісгосподарського підприємництва, що дасть можливість максимальною мірою використати наявний потенціал соціально-економічного піднесення сільських територій, де були проведені осушувальні меліорації.

Література:

1. Власенко І.В. Еколого-економічні засади сільськогосподарського природокористування в контексті сталого розвитку України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища" / І.В. Власенко. — К., 2015. — 40 с.
2. Голян В.А. Екологічні та природно-ресурсні чинники соціально-економічного піднесення: в пошуках нового формату раціонально-

го природокористування / В.А. Голян // Агросвіт. — 2008. — №9. — С. 9—13.

3. Голян В. Державно-приватне партнерство як базова інституціональна передумова капіталізації природних ресурсів в умовах децентралізації / В. Голян // Економіст. — 2015. — № 9. — С. 4—7.

4. Дорогунцов С. Недолуге виправдання руйнівних аграрних реформ в Україні / С. Дорогунцов, В. Круценко, О. Гош // Голос України. — 2003. — №198. — С. 10.

5. Дорогунцов С.І. Сучасні проблеми оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів / С.І. Дорогунцов // Теорія і методи оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів: матеріали Міжнародної наукової конференції. — У двох частинах (Київ, 11—14 листопада 2002 р.) / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. — Київ: РВПС України НАН України, 2002. — Ч. 1. — С. 3—9.

6. Концепція ефективного використання осушуваних земель гумідної зони України (наукові засади). — К.: ЦП "Компринт", 2015. — 22 с.

7. Костриченко В.М. Стимулювання раціонального аграрного землекористування як інструмент забезпечення сталого розвитку / В.М. Костриченко, Н.О. Дорошенко // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. — 2013. — Вип. 19, № 4. — С. 256—263.

8. Кропивко М.Ф. Стратегічні напрями реформування управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій / М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік, О.В. Ковальова. — К.: ННЦ ІАЕ, 2012. — 82 с.

9. Розвиток саморегулювання та самоорганізації в АПК України / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та М.Ф. Кропивки. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2014. — 44 с.

10. Ромащенко М. Наукові засади розвитку меліорації земель в Україні / М. Ромащенко // Водне господарство України. — 2013. — №1. — С. 35—42.

11. Хвесик М.А. Модернізація водогосподарської інфраструктури як фактор прискорення соціально-економічного піднесення сільських територій / М.А. Хвесик, В.А. Голян // Економіка АПК. — 2014. — № 7. — С. 121—126.

References:

1. Vlasenko, I.V. (2015), "Ecological and economic bases of agricultural environmental management in the context of sustainable development of Ukraine", Ph.D. Thesis, Economy, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

2. Holian, V. A. (2008), "Environmental and natural and resource factors of socio-economic growth: finding a new format of rational nature usage", Agrosvit, vol. 9, pp. 9—13.

3. Holian, V. (2015), "Public-private partnership as a basic institutional precondition for capitalization of natural resources in terms of decentralization", Ukrainian Journal Ekonomist, vol. 9, pp. 4—7.

4. Dorohuntsov, S. Krutsenko, V. and Hosh, O. (2003), "Ineffective justification destructive agrarian reforms in Ukraine", Holos Ukrainy, vol. 198, pp. 10.

5. Dorohuntsov, S.I. (2002), "Contemporary Issues of optimizing the use and reproduction of land resources", materialy Mizhnar. nauk. konf. [Abstracts of Intern. scientif. conf.], Teoriia i metody otsiniuvannia, optymizatsii vykorystannia ta vidtvorennia zemel'nykh resursiv [Theory and methods of evaluation, optimizing the use and reproduction of land resources], NAS of Ukraine, Rada po vyvchenniu produktyvnykh syl Ukrainy, Kyiv, Ukraine, vol. 1, pp. 3—9.

6. Romaschenko, M.I. (2015), Kontseptsia efektyvnoho vykorystannia osushuvanykh zemel' humidnoyi zony Ukrayiny (naukovi zasady) [The concept of efficient use of drained lands of humid zone of Ukraine (scientific principles)], TSP Komprynt, Kyiv, Ukraine.

7. Kostrychenko, V.M. and Doroshenko, N.O. (2013), "Stimulating rational agricultural land use as an instrument ensuring of sustainable development", Problemy ratsional'noho vykorystannia sotsial'no-ekonomichnoho ta pryrodno-resursnoho potentsialu rehionu: finansova polityka ta investysii, vol. 19, part 4, pp. 256—263.

8. Kropyvko, M.F. Malik, M.J. and Koval'ova, O.V. (2012), Stratehichni napriamy reformuvannia upravlinnia kompleksnym rozvytkom ahropromyslovoho vyrobnytstva i sil's'kykh terytoriy [Strategic directions of reforming the governance of complex development of agricultural production and of rural areas], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

9. Lupenko, Yu.O. Malik, M.J. and Kropyvko, M.F. (2014), Rozvytok samorehuliuвання ta samoorhanizatsii v APK Ukrainy [The development of self-regulation and self-organization in Ukrainian AIC], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.

10. Romaschenko, M. (2013), "Scientific basis of land reclamation in Ukraine", Vodne hospodarstvo Ukrainy, vol. 1, pp. 35—42.

11. Khvesyk, M.A. and Holian, V.A. (2014), "Modernization of water management infrastructure as a factor in accelerating socio-economic growth of rural areas", Ekonomika APK, vol. 7, pp. 121—126.

Стаття надійшла до редакції 09.06.2016 р.

УДК 330.332: 336.717

Л. Г. Кльоба,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, Інститут підприємництва

та перспективних технологій, Національний університет "Львівська політехніка"

СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ЕЛЕМЕНТИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

L. Kloba,

Ph.D., Assistant Professor, Associate Professor of Finance, National University "Lviv Polytechnic"

ESSENCE, STRUCTURE AND ELEMENTS OF INVESTMENT MARKET UKRAINE

Інвестиційний ринок — це сукупність економічних відносин між продавцями та покупцями інвестиційних товарів і послуг. Головними учасниками інвестиційного ринку є: держава, нефінансові фірми, домогосподарства, банки, страхові компанії, інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки.

Для розвитку інвестиційного ринку України всім його учасникам необхідно: дотримуватися активної позиції щодо сприяння залученню інвестицій; підтримувати на державному рівні програми та проекти зарубіжних та вітчизняних інвесторів; створювати сприятливий інвестиційний клімат; забезпечувати прозорість, партнерські відносини між державою та інвестором; розвивати вітчизняну економіку та сприяти її інтеграції у світовий економічний простір.

Також актуальними на сьогодні є питання удосконалення правової бази та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та банків.

Investment market — a set of economic relations between buyers and sellers of investment products and services. The main participants of the investment market are: government, non-financial firms, households, banks, insurance companies, investment funds, investment companies, pension funds, credit unions.

For the investment market of Ukraine, all participants must follow: proactive to promote investment; support state-level programs and projects of foreign and domestic investors; create a favorable investment climate; ensure transparency, partnership relations between the state and the investor; develop national ekonomikuta facilitate its integration into the global economy.

Also relevant today is the improvement of legal framework and improve the competitiveness of domestic enterprises and banks.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційний ринок, інвестори, інвестиційний попит, інвестиційна пропозиція, інвестиційні ресурси, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість.

Key words: investment, investment activities, investment market, investors, investment demand, investment proposal, investment funds, investment climate, investment attractiveness.

ВСТУП

Інвестиційний ринок — це ринок, на якому об'єктами купівлі-продажу виступають різноманітні інвестиційні товари та інструменти, а також інвестиційні послуги, що забезпечують процес реального і фінансового інвестування.

Основними напрямками підвищення активності інвестиційної діяльності в Україні є: покращання інвестиційного клімату; вдосконалення законодавчої бази; належна підготовка інвестиційних проектів і програм; розробка та впровадження сучасних інвестиційних інструментів для розвитку інвестиційного ринку.

У сучасних умовах для нашої країни важливе значення має пошук шляхів залучення інвестицій в розвиток всіх галузей економіки. Покращання інвестиційного клімату та активізація розвитку інвестиційного ринку сприятиме залученню інвестицій і зростанню вітчизняної економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у розгляді питань, які стосуються сутності, структури та елементів інвестиційного ринку України, а також у необхідності привернення уваги науковців та практиків до необхідності поглиблення теоретичного об-

грунтування і розробки практичних рекомендацій із даної тематики.

Об'єктом дослідження є інвестиційна діяльність в Україні.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні засади розвитку інвестиційного ринку в сучасних умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розвиток теорії сутності, структури та перспектив розвитку інвестиційного ринку України зробили Т.А. Васильєва [1], Г.О. Дорошенко [2], І.М. Кобушко [4], Т.В. Майорова [5], С.Р. Москвін [6], А.А. Пересада [8], Є.А. Поліщук [9], С.К. Реверчук [10] та інші. Однак окремі аспекти цієї проблеми з'ясовано не повністю, в тому числі більш детального дослідження потребують питання, що пов'язані з розвитком інвестиційного ринку України. Це і зумовило вибір та підтверджує актуальність теми цієї статті.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За даними Державної служби статистики України у 2015 році в економіку України іноземними інвесторами вкладено 3763,7 млн дол. США та вилучено 891,3 млн дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу) [7].

Обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку України на 31 грудня 2015 року становив 43371,4 млн дол. США.

Інвестиції спрямовуються у вже розвинені сфери економічної діяльності.

На підприємствах промисловості зосереджено 30,6 % загального обсягу прямих інвестицій в Україну, в установах фінансової та страхової діяльності — 27,3 %.

До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає 83,0% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр — 11744,9 млн дол. США, Нідерланди — 5610,7 млн дол. США, Німеччина — 5414,3 млн дол. США, Російська Федерація — 3392,1 млн дол. США, Австрія — 2402,4 млн дол. США, Велика Британія — 1852,5 млн дол. США, Віргінські Острови — 1798,9 млн дол. США, Франція — 1528,1 млн дол. США, Швейцарія — 1364,2 млн дол. США та Італія — 972,4 млн дол. США.

До десяти регіонів: Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Київської, Луганської, Львівської, Одеської, Запорізької, Полтавської, Івано-Франківської областей та до м. Київ надійшло найбільше інвестицій — 93,9 відсотка всіх залучених прямих іноземних інвестицій.

Таке спрямування прямих іноземних інвестицій та капітальних інвестицій в регіональному розрізі не сприяє рівномірному соціально-еко-

номічному розвитку регіонів та посилює подальше збільшення розриву у їх розвитку.

Україна залишається привабливою для інвестицій, вона не знаходиться осторонь світових процесів, є достатньо інтегрованою у світове господарство і порушення макростабільності на зовнішніх ринках має свій відголос в Україні.

У рейтингу інвестиційної привабливості країн світу International Business Compass за 2015 рік, опублікованому компанією BDO, Україна за рік піднялася на 20 позицій. Україна в цьому рейтингу розташовується на 89 місці і входить до переліку країн, що показали найкраще зростання за рік, нарівні з Білоруссю і Латвією. У 2014 році наша країна займала 109 місце.

У рейтингу легкості ведення бізнесу, що його укладає Світовий банк, Україна посіла 83 місце і покращила свої позиції на 4 пункти порівняно з 2014 роком [7].

Сучасний розвиток інвестиційної діяльності в Україні на теперішній час знаходиться не в найкращому становищі.

Основними причинами зниження активності інвестиційної діяльності в Україні є: несприятливий інвестиційний клімат; недосконала законодавча база; неналежна підготовка інвестиційних проектів та програм та їх недовіра; нерозвиненість інвестиційних інструментів та інвестиційного ринку.

Держава повинна активно сприяти розвитку інвестиційної діяльності, а саме: дотримуватися активної позиції щодо залучення інвестицій; підтримувати на державному рівні програми та проекти зарубіжних та вітчизняних інвесторів; створювати сприятливий інвестиційний клімат; забезпечувати прозорість, "партнерські" відносини між державою та інвестором; розвивати інвестиційний ринок та сприяти його інтеграції у світовий простір.

Відомі українські вчені-економісти пропонують різні підходи до визначення сутності, структури та елементів інвестиційного ринку, а також перспектив його розвитку.

Т.В. Майорова вважає, що інвестиційний ринок — це сукупність економічних відносин, які складаються між продавцями та споживачами інвестиційних товарів та послуг, а також об'єктів інвестування в усіх його формах [5].

Цікавою є думка А.А. Пересади: "Інвестиційний ринок — це економічна категорія, що являє собою збалансованість попиту та пропозиції на інвестиції. Інвестиційний ринок формує суб'єкт — інвестор, тобто господарюючий суб'єкт, в якого виникає попит на інвестиції та інвестиційні товари. Інвестиційний ринок — це система, що включає: суб'єктів (інвесторів, підрядників, замовників, проектні та науково-дослідні організації тощо); об'єкти (матеріальні та нематеріальні), інфраст-

руктуру ринку (банки, біржі, пенсійні фонди, страхові компанії, інвестиційні фонди, консалтингово-інжинірингові фірми, суд, арбітраж тощо); ринковий механізм; контроль з боку держави" [8].

С.Р. Москвін вважає, що: "Інвестиційний ринок — це сукупність економічних та правових відносин, що складаються між інвесторами та/або учасниками інвестиційної діяльності щодо інвестиційних активів (корпоративних прав, фінансових інструментів, основних засобів, нематеріальних активів)" [6].

І.М. Кобушко запропонував вважати, що: "Інвестиційний ринок — це сукупність економічних відносин між продавцями ресурсів та їх покупцями безпосередньо або за участю посередників з приводу акумуляції інвестиційного та/або позикового капіталу та трансформації його у фактор виробництва на основі взаємодії попиту та пропозиції в межах інституційного й правового поля.

Усталене розуміння інвестиційного ринку як структурного елементу фінансового ринку або ототожнення його з фондовим ринком призводить до неврахування специфічних завдань, що має виконувати інвестиційний ринок в економічній системі, зокрема — щодо підтримання оптимальних пропорцій фінансового та реального інвестування, а також споживання та інвестування. Виходячи з цього, більш обґрунтованим слід вважати позиціонування інвестиційного ринку на перетині фінансового ринку та ринку факторів виробництва як ринкового простору, на якому обертається капітал, який має ознаки не спекулятивного, а інвестиційного" [4].

На думку С.Р. Москвіна, інвестиційний ринок включає: ринок основних фондів, у тому числі ринок землі; ринок будівель (житла, виробничих приміщень, офісних приміщень); ринок обладнання і т.п.; ринок нематеріальних активів, у тому числі ринок об'єктів інтелектуальної власності; ринки фінансових інструментів, у тому числі ринок цінних паперів, що підлягають обігу; ринок інструментів грошового обігу; ринок цінних паперів ІСІ; ринок деривативів; ринок корпоративних прав [6].

Згідно з підходом Т.А. Васильєвої інвестиційні ресурси, отримані на ринку, використовуються для придбання факторів виробництва, які, в свою чергу, вже потім будуть використані для виробництва та продажу товарів [1].

Є.А. Поліщук стверджує, що: "Інвестиційний ринок — це середовище, де виникають суспільно-економічні відносини між суб'єктами господарювання з приводу купівлі та продажу інвестиційних товарів і надання інвестиційних послуг за встановленими цінами в усіх формах інвестування" [9].

Дослідження кон'юнктури інвестиційного ринку включає в себе попит і пропозиції інвестиційних товарів.

Розрізняють потенційний і реальний інвестиційний попит. Потенційний інвестиційний попит відображає величину акумульованого економічними суб'єктами доходу, що може бути спрямований на інвестування й становить потенційний інвестиційний капітал. Реальний інвестиційний попит характеризує дійсну потребу господарських суб'єктів в інвестуванні і являє собою інвестиційні ресурси, які безпосередньо призначені для інвестиційних цілей — плановані або навмисні інвестиції. Інвестиційна пропозиція — сукупність об'єктів інвестування у всіх його формах: знову створювані й реконструйовані, основні фонди, оборотні кошти, цінні папери, науково-технічна продукція, майнові й інтелектуальні права тощо [9].

І.М. Кобушко, виходячи з різної компонентної структури фінансового капіталу, запропонував класифікувати фінансову частину інвестиційного ринку за типом інвестиційних активів (універсальністю їх використання): ринок класичних фінансових інструментів (передбачає обіг інструментів передачі власності); ринок змішаних (гібридних) фінансових інструментів (передбачає обіг інструментів з ознаками як передачі власності, так і передачі боргу), у тому числі ринок привілейованих акцій, конвертованих облігацій, форвардних і ф'ючерсних деривативів, ринок корпоративних прав із зобов'язаннями обов'язкової виплати доходу [4].

Інвестиційний ринок — це ринок, на якому продаються або купуються інвестиційні проекти, інвестиційні програми, інвестиційні кредити і цінні папери [10].

Головними учасниками інвестиційного ринку є: держава, нефінансові фірми, домогосподарства, банки, страхові компанії, інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки (рис. 1).

Структуру і головні елементи інвестиційного ринку показано в таблиці 1.

Інвестиційний ринок можна поділити на два види: ринок реальних інвестицій (витрати на нове будівництво, розширення, реконструкцію і технічне переозброєння діючих підприємств, придбання машин, обладнання, інструменту, інвентарю, проектно-пошукові роботи тощо) і ринок фінансових інвестицій (витрати на купівлю цінних паперів, інвестиційних кредитів тощо).

На ринку реальних інвестицій основним товаром є інвестиційні проекти і програми. Інвестиційний проект — це об'єкт реального інвестування у формах: придбання цілісного майнового комплексу, нового будівництва, реконструкції, модернізації, капітального ремонту тощо. У загальному — це будь-який підприємницький проект, що передбачає інвестування коштів [10].

Інвестиційна програма — це сукупність взаємопов'язаних інвестиційних проектів. Інвестиційний проект, зазвичай, потребує розробки бізнес-плану.

Продавцями інвестиційних проектів і програм можуть бути власники цих проектів і програм, зокрема: підприємства, які потребують інвестицій і розробляють для цього інвестиційні пропозиції, бізнес-плани та інші документи; технологічні, інноваційні, консультаційні і проектно-конструкторські організації; державні та муніципальні органи, які пропонують для реалізації інвестиційні проекти (військові об'єкти, транспортні магістралі, соціальне житло, школи, лікарні тощо).

Банки, як правило, самі інвестиційних проектів не продають. Вони допомагають своїм клієнтам розробляти такі проекти для подальшого продажу на інвестиційному ринку.

Посередниками інвестиційного ринку можуть бути: банки; інвестиційні фонди; інвестиційні компанії; консультаційні фірми, агенства і центри; організатори інвестиційних виставок; агенти уряду та місцевої влади по роботі з внутрішніми і зовнішніми інвесторами; державні фонди підтримки малого підприємництва; інкубатори малого підприємництва.

Покупцями інвестиційних проектів і програм є інвестори: фізичні і юридичні особи, які готові вкласти свої і (або) залучені кошти у реалізацію певного об'єкта або їх сукупності, що представлені інвестиційним проектом або програмою.

Отож, покупці — це інвестори, якими можуть бути: вітчизняні та іноземні фірми, які бажають стати власниками (повністю або частково) об'єкта; вітчизняні та іноземні банки; інвестиційні фонди; населення, яке купує акції підприємств; органи місцевого самоврядування, які інвестують за рахунок своїх бюджетів.

На ринку фінансових інвестицій головним товаром є цінні папери та інвестиційні кредити. Передавати їх можуть банки, фонди, фірми, а купувати різні інвестори (фізичні і юридичні особи, які хочуть придбати цінні папери і інвестиційні кредити для отримання доходу у формі дивідендів чи процентів, курсової різниці).

Вважаємо, що на розвиток інвестиційного ринку впливають такі чинники: антимонопольна політика; політичне стимулювання конкуренції;

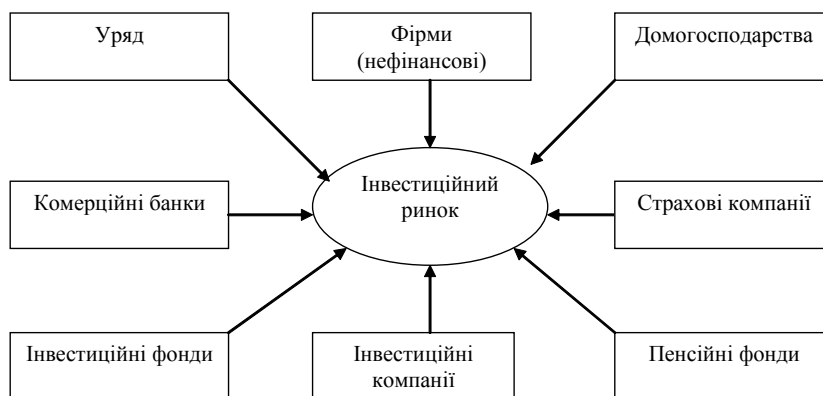

Рис. 1. Головні учасники інвестиційного ринку в Україні

політика регулювання участі іноземних банків на вітчизняному ринку банківських інвестиційних послуг; політика участі держави у виробництві і реалізації банківських послуг за рахунок підтримки певної частки державної власності у банківському секторі; політика державної стандартизації банківського інвестиційного продукту, технологій і правил надання банківських послуг; політика ліцензування банківської інвестиційної діяльності; політика захисту прав споживачів (клієнтів) згідно з чинним законодавством.

Важливою особливістю становища банківського сектора в Україні є те, що він по суті не зазнає значної конкуренції на інвестиційному ринку з боку небанківських фінансових установ, які не набули суттєвого розвитку.

При цьому не можна забувати про специфіку банківництва, а саме: банки, єдині фінансові установи, які здійснюють грошові розрахункові операції в економіці і мають майже половину пасивів у зобов'язаннях до запитання; банки, більше як половину своїх активів використовують на кредитування, у т.ч. довгострокове, господарювання суб'єктів в інших секторах і галузях економіки; банки займаються залученням і забезпеченням приросту заощаджень; банки як фінансові структури, намагаються максимально задовольнити потреби клієнтів у фінансових інвестиційних послугах. Такі банки називають фінансовими супермаркетами [10].

Аналіз вітчизняного інвестиційного банківництва показав, що у даний час банки повністю домінують над небанківськими фінансовими інститутами. Однак треба чітко розуміти, що з часом ук-

Таблиця 1. Структура і головні елементи інвестиційного ринку

Об'єкти ринку	Суб'єкти ринку		
	Продавці	Посередники	Покупці
Інвестиційні проекти і програми	Фірми, проектні і технологічні організації, державні установи	Інвестиційні банки, інвестиційні компанії і фонди, консультаційні фірми, виставки, ярмарки	Інвестори (банки, страхові компанії, фірми, державні установи, населення)
Цінні папери, інвестиційні кредити	Банки, фонди, фірми	Фондові біржі	Інвестори (акціонери, фірми, банки, населення)

Джерело: [10, с. 8].

раїнські банки будуть мати на інвестиційному ринку серйозних конкурентів: страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні фонди і компанії, ломбарди, довірчі товариства, кредитні спілки тощо.

На сьогодні вітчизняний страховий бізнес поступово фінансово зміцнюється, однак у багатьох страхових організацій ще не має фінансових ресурсів для здійснення інвестицій.

Відчутним конкурентом банків на інвестиційному ринку є ломбарди. Основними клієнтами ломбардів є пенсіонери і представники малого бізнесу (підприємці). Ломбардні позики допомагають одним знайти кошти на лікування, другим — зібрати грошей на покупку машин або побутової техніки, третім — придбати необхідний товар для реалізації.

Цілі клієнтів ломбардів можуть бути як споживчі, так і інвестиційні. У цілому споживчі та інвестиційні позики ломбардів користуються попитом, оскільки механізм їх отримання дуже простий: від клієнта вимагають тільки паспорт. Чимало ломбардів виконують функції не тільки кредитування, але й збереження цінностей (золото, срібло, платина, паладій, дорогоцінне каміння тощо). Нині ломбарди переживають три проблеми: як знайти інвестора, який би підтримував ломбард у стабільній прибутковій формі; як завоювати своїх клієнтів, оскільки в містах клієнтура уже поділена; як привернути клієнтів у нових спальних районах.

Активними гравцями на інвестиційному ринку є населення, яке формує і посилює банківське конкурентне середовище і інтенсивність конкурентного середовища. Роль населення як учасника інвестиційного ринку зростає, рівно як і зростає його роль серед суб'єктів інвестування коштів в економіку України. Передусім йдеться про інвестування коштів у цінні папери, банківські метали, дорогоцінне каміння, будівництво житла і дач, власне діло, ділянку землі тощо.

Поступова більший доступ для приватних інвесторів на фондовий ринок відкривають пайові інвестиційні фонди (ПІФ), які є дуже демократичними щодо обсягів інвестицій. Однак ПІФ мають свої недоліки. Передусім активи їх невеликі, а частка коштів приватних інвесторів у сумарних активах фондів дуже мала. По-друге, фізичні особи (приватні інвестори) оподатковуються за сумою доходу, який отримується на ринку цінних паперів, а не за сумою реального прибутку. Все це не сприяє розвитку приватного інвестування на ринку цінних паперів і тому необхідні ринкові проривні реформації з боку усіх трьох гравців: держави, професійних учасників ринку і самих приватних інвесторів.

Державі доцільно на законодавчому рівні розробити і запровадити механізми пільгового оподаткування вкладень дрібних сум приватних інве-

сторів у цінні папери. Професійні учасники фондового ринку повинні зменшити витрати по обслуговуванню дрібних інвесторів і знайти їм місце на фондовій біржі для здійснення угод. Самі ж приватні інвестори повинні підвищити свій освітньо-професійний та управлінський рівень для успішного заняття інвестиційним бізнесом.

Погоджуємось з думкою Г.О. Дорошенко, яка вважає, що: "Основними напрямками покращення інвестиційного клімату та розвитку інвестиційного ринку України є: формування позитивного інвестиційного іміджу через незмінність та прозорість законодавства і гарантування захисту інтересів і позитивних довгострокових очікувань; сприяння розвитку інвестиційної інфраструктури; покращання інформаційного забезпечення інвесторів про потенційні можливості інвестування; створення конкурентного ринкового середовища і активного національного інвестора; сприяння розвитку фондового ринку і ринку цінних паперів; залучення іноземного капіталу з врахуванням пріоритетів розвитку України; зменшення бюрократичних перешкод і подолання корупції; забезпечення економічних свобод і зниження рівня злочинності у суспільстві; проведення НБУ через банківські установи активної державної економічної політики підтримки інвестицій, а також вжиття заходів щодо формування ефективної політики реанімації проблемних банків, збільшення рівня капіталізації банків" [2].

Для подальшого розвитку інвестиційного ринку України актуальним на сьогодні є питання удосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

ВИСНОВКИ

Інвестиційний ринок — це ринок, на якому продаються або купуються інвестиційні проекти, інвестиційні програми, інвестиційні кредити і цінні папери

На розвиток інвестиційного ринку впливають такі чинники: антимонопольна політика; політичне стимулювання конкуренції; політика регулювання участі іноземних банків на вітчизняному ринку банківських інвестиційних послуг; політика участі держави у виробництві і реалізації банківських послуг за рахунок підтримки певної частки державної власності у банківському секторі; політика державної стандартизації банківського інвестиційного продукту, технологій і правил надання банківських послуг; політика ліцензування банківської інвестиційної діяльності; політика захисту прав споживачів (клієнтів) згідно з чинним законодавством.

Основними напрямками покращення інвестиційного клімату та розвитку інвестиційного ринку України є: формування позитивного інвестиційного іміджу через незмінність та прозорість законодавства і гарантування захисту інтересів і позитивних довгострокових очікувань; сприяння розвитку інвестиційної інфраструктури; покращення інформаційного забезпечення інвесторів про потенційні можливості інвестування; створення конкурентного ринкового середовища і активного національного інвестора; сприяння розвитку фондового ринку і ринку цінних паперів; залучення іноземного капіталу з врахуванням пріоритетів розвитку України; зменшення бюрократичних перешкод і подолання корупції; забезпечення економічних свобод і зниження рівня злочинності у суспільстві; проведення НБУ через банківські установи активної державної економічної політики підтримки інвестицій, а також вжиття заходів щодо формування ефективної політики реанімації проблемних банків, збільшення рівня капіталізації банків.

Перспективи подальших наукових досліджень, на нашу думку, полягають у підготовці пропозицій стосовно активізації формування позитивного інвестиційного іміджу країни, розвитку інвестиційного ринку, залучення іноземного капіталу.

Література:

1. Васильєва Т.А. Сутнісний аналіз інвестиційного ринку та його ролі у функціонуванні економічної системи / Т.А. Васильєва, С.В. Леонов, О.В. Макарюк // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. — 2009. — Вип. 85. — С. 16—22.
2. Дорошенко Г.О. Розвиток інвестиційного ринку — шлях до підвищення конкурентоспроможності України / О.Г. Дорошенко // Вісник економіки транспорту і промисловості — Харків, 2011. — С. 311—314.
3. Кльоба Л.Г. Вдосконалення управління банківською інвестиційною діяльністю в Україні / Л. Кльоба // Вісник НБУ. — 2011. — № 5. — С. 51—53.
4. Кобушко І.М. Розвиток методичних засад структуризації інвестиційного ринку / І.М. Кобушко // Вісник Запорізького національного університету. — 2011. — № 4 (12). — С. 193—199.
5. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: підруч. для студ. вищ. навч. зал. / Т.В. Майорова. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 472 с.
6. Москвін С.Р. Інвестиційний ринок України: передумови та проблеми формування у контексті світової фінансової кризи / С.Р. Москвін // Фінансовий ринок України. — 2009. — № 3. — С. 8—13.

7. Офіційний сайт Держстату України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

8. Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні / А.А. Пересада. — К.: Видавництво Лібра, 1998. — 392 с.

9. Поліщук Є.А. Інвестиційний ринок як сфера діяльності суб'єктів господарювання / Є.А. Поліщук // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. — Вип. № 25. — К.: КНЕУ, 2011. — С. 406—415.

10. Реверчук С.К., Кльоба Л.Г., Паласевич М.Б. Управління і регулювання банківською інвестиційною діяльністю: наукова монографія / За ред. д. е. н., проф. С.К. Реверчука. — Львів: Трида плюс, 2007. — 352 с.

References:

1. Vasyl'ieva, T.A. (2009), "The essential analysis of the investment market and its role in the functioning of the economic system", Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva: Ekonomichni nauky, vol. 85, pp. 16—22.
 2. Doroshenko, H.O. (2011), "The development of the investment market — a way to increase the competitiveness of Ukraine", Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, pp. 311—314.
 3. Kl'oba, L.H. (2011), "Enhance management of banking investment activity in Ukraine", Visnyk NBU, vol. 5, pp. 51—53.
 4. Kobushko, I.M. (2011), "Development of methodical bases of structuring investment market", Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu, vol. 4 (12), pp. 193—199.
 5. Majorova, T.V. (2009), Investytsijna diial'nist' [Investment activities], Tsentruchovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
 6. Moskvyn, S.R. (2009), "Investment market of Ukraine: formation conditions and problems in the context of global financial crisis", Finansovyj rynek Ukrainy, vol. 3, pp. 8—13.
 7. State Statistics Service of Ukraine (2016), Statistical information, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 June 2016).
 8. Peresada, A.A. (1998), Investytsijnyj protses v Ukraini [The investment process in Ukraine], Vydavnytstvo Libra, Kyiv, Ukraine.
 9. Polischuk, Ye.A. (2011), "Investment market as a sphere activity of business entities", Formuvannia rynkovoi ekonomiky: zb. nauk. prats', vol. 25, pp. 406—415.
 10. Reverchuk, S.K. Kl'oba, L.H. and Palasevych, M.B. (2007), Upravlinnia i rehuliuвання bankiv's'koiu investytsijnoiu diial'nistiu [Management and regulation of banking investment activity], Triada plus, Lviv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 01.06.2016 р.

УДК 336.71

Н. В. Лагодієнко,

к. е. н., старший викладач Миколаївського національного аграрного університету

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

N. Lahodiyenko,

PhD, senior lecturer of Mykolayiv state agrarian university

FINANS ASPECTS OF THE INDUSTRIAL COMPLEXES ENTERPRISES

Стаття присвячена дослідженню сучасних форм і методів фінансового забезпечення процесу інноваційного розвитку вітчизняних харчових підприємств. На підставі аналізу сучасних концепцій і наукових поглядів вчених дано власне тлумачення і викладено сутність та функціональні особливості зовнішніх фінансових потоків харчових підприємств. Досліджено специфіку формування й функціонування зовнішніх фінансових потоків, механізм їх трансформації в умовах зовнішнього економічного середовища. Визначено склад зовнішніх фінансових потоків, досліджено природу і характер їх використання, що реалізується через здійснення конкретних фінансово-господарських операцій економічних суб'єктів. Обґрунтовано переваги зовнішніх фінансових потоків у порівнянні з внутрішніми потоками підприємства. Науково-теоретичні засади формування і використання зовнішніх фінансових потоків дозволили провести аналітичну оцінку спрямування їх обсягів у складі зовнішніх іноземних інвестицій і джерел їх надходження в інноваційну діяльність вітчизняних підприємств харчової промисловості. Зроблено висновки, що фінансове забезпечення інноваційного розвитку має удосконалюватись у рамках створення єдиного механізму управління внутрішніми і зовнішніми фінансовими потоками шляхом формування фінансової архітектури підприємства.

Some results of research of modern forms and methods of financial security to process of innovative development of national agro-industrial formations are presented in the article. The analysis of modern concepts and scientific views of scientists allowed to give own definition of essence and to functional features of external financial streams of the agro-industrial enterprises. The specifics of formation and functioning of external financial streams and the mechanism of their transformation in the conditions of the external economic environment are investigated. The structure of external financial streams is defined, the nature and nature of their use as concrete financial and economic activities are investigated here. Nature of influence of major factors on process of formation and placement of external financial streams have been analyze in the article. Advantages of external financial streams in comparison with internal streams of the enterprise are proved. The analytical assessment of the direction of external foreign investments and their sources in innovative activity of national agrarian and industrial complex is carried out. It is proved that financial security of innovative development has to be improved within creation of the uniform mechanism of management by internal and external financial streams by formation of financial architecture of the enterprise.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інвестиції, харчова промисловість, фінансове забезпечення, фінансова архітектура.

Key words: innovative development, investments, agro-industrial complex, financial security, financial architecture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Посилення процесів інтеграції і глобалізації економічних зв'язків розширюють науково-теоретичні, методологічні та практичні рамки процесів формування фінансових потоків підприємств. В умовах низького рівня фінансового забезпечення інноваційного розвитку вітчизняних підприємств місце та роль зовнішніх фінансових потоків набуває все більшого значення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ознайомлення з літературними джерелами, які присвячені аспектам фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості, показало, що обраній тематиці приділяється значна увага з боку провідних вітчизняних і зарубіжних вчених-аграрників. Сучасні наукові концепції віддзеркалюють теоретичні, мето-

дологічні і прикладні засади реалізації інноваційного потенціалу харчових підприємств та пошуку відповідних джерел його фінансування. Вагомий вклад у розвиток теорій фінансового забезпечення інноваційного розвитку агропромислового комплексу зробили такі відомі вчені-економісти, як: І.Ю. Гришова, Г.М. Азаренкова, М.Я. Дем'яненко, О.О. Красноручий, М.Й. Малік, П.Т. Саблук, В.В. Россоха, О.І. Дацій, С.М. Ілляшенко, М.Й. Малік, О.В. Митяй, С.В. Онишко, Ю.О. Ульянов, В.В. Юрчишин, І.Б. Хома та ін. [1—16]. Незважаючи на значну кількість наукових розробок та їх глибокий зміст, низький рівень інноваційної активності вітчизняних харчових підприємств в контексті посилення інтеграційних процесів з ЄС вимагає проведення подальших наукових досліджень у напрямі пошуку й оптимізації джерел фінансування інноваційних перетворень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданням статті є обґрунтування науково-теоретичних аспектів формування фінансових джерел інноваційного розвитку підприємств аграрного виробництва та здійснення аналітичної оцінки обсягу їх авансування в інноваційну діяльність.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досягнення головної стратегічної мети функціонування підприємства — нарощування ринкової вартості бізнесу на основі системи інноваційних перетворень передбачає створення дієвого механізму формування зовнішніх фінансових потоків, які не обмежуються економічними відносинами з іншими контрагентами ринку, банківськими установами і передбачають забезпечення сприятливих "умов гри" підприємства на ринку та передумов його сталого розвитку.

Вітчизняні вчені погоджуються, що кризові процеси в аграрній економіці та недостатнє фінансове забезпечення агропромислового виробництва примушує посилити концентрацію фінансових ресурсів на пріоритетних його напрямках [4]. Необхідно удосконалити міжгалузеві відносини та забезпечити однакові економічні умови для всіх партнерів ринку [9]. Аналогічної думки додержується й Дем'яненко М.Я., який наголошує на сьогоденній необхідності вибору в якості пріоритетного напрямку інвестування коштів в АПК сферу інноваційного розвитку. На винятковій необхідності консолідації і акумулювання фінансових ресурсів в сфері інноваційних перетворень наголошують вчені ННЦ ІАЕ Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило А.І., Малік М.Й. Процес залучення фінансових коштів в інноваційну діяльність підприємств АПК дослідники розглядають у призмі формування ефективного

організаційно-економічного механізму його подальшого розвитку та розвитку відносин кооперації.

На макрорівні механізм формування зовнішніх фінансових потоків є складовою єдиної фінансової системи, способом взаємодії її об'єктів та суб'єктів, де під об'єктами управління слід розуміти фінансові потоки різних економічних суб'єктів, а як окремі елементи суб'єкта управління — множинність різних інституційних форм, за допомогою яких не лише визначається, а й реалізується багатогранний інструментарій управління зазначеними потоками [1].

Як домінуючий елемент механізму фінансового забезпечення інноваційного розвитку фінансові потоки розглядають В.В. Лебедева, Т.С. Шабатура, І.Ю. Гришова [8, с. 3].

Зовнішні фінансові потоки обслуговують зовнішній (по відношенню до діяльності підприємства) товарний оборот, забезпечують перелив та трансформацію капіталу, перерозподіл сукупності ресурсів між суб'єктами системи економічних відносин. Зазначені елементи в своїй єдності формують фінансовий каркас всієї системи економічних відносин та створюють необхідні передумови формування фінансової архітектури підприємства на мікрорівні.

Зовнішні фінансові потоки визначаються циклічним трансформативним характером. Доходи державного бюджету потенційно формують вхідні фінансові потоки підприємства за умов специфіки розвитку галузі та її державної підтримки, фінансові потоки домогосподарств — витрати населення, які трансформуються в доходи підприємства, ресурси банківської та фінансово-кредитної інфраструктури потенційно є джерелами створення зовнішніх фінансових потоків суб'єктів господарювання.

Зовнішні фінансові потоки харчових підприємств формуються поза межами підприємства як економічної системи та надходять у систему у вигляді банківських і комерційних кредитів, іноземних та вітчизняних інвестицій, державної допомоги, створюючи, таким чином, внутрішні вхідні фінансові потоки господарюючого суб'єкта. В свою чергу, внутрішні вихідні фінансові потоки в процесі трансформації та здійснення підприємством фінансово-господарської діяльності перетворюються на зовнішні і надходять у зовнішнє середовище функціонування підприємства у вигляді сплати податків до бюджетів та інших обов'язкових платежів, сплати відсотків за банківське кредитування, винагороди за інвестування інноваційних проектів розвитку тощо.

Якщо специфіка функціонування внутрішніх фінансових потоків полягає в обслуговуванні процесів переміщення, трансформації у просторі і

часі потоків фінансово-матеріальних ресурсів, то функціональний зміст зовнішніх фінансових потоків — в обслуговуванні системи фінансових відносин на макрорівні та створенні передумов залучення додаткових фінансових ресурсів у господарський оборот підприємства за умов обмеженості величини власних внутрішніх фінансових потоків.

Зовнішні фінансові потоки господарюючих суб'єктів нами характеризуються як цілеспрямований рух фінансових ресурсів, що функціонують та обслуговують сферу фінансових відносин поза межами окремого підприємства, циркулюють у рамках зовнішнього економічного середовища та взаємодіють із внутрішніми фінансовими потоками підприємства для забезпечення процесу фінансово-господарської діяльності.

З метою дослідження ґносеологічної сутності зовнішніх фінансових потоків підприємства необхідно визначити особливості і механізм їх прояву через наступні методологічні аспекти:

- зовнішні фінансові потоки функціонують всередині зовнішнього оточення підприємства (банківські установи, постачальники, державні організації, інвестиційні компанії тощо) або між підприємством та зовнішнім середовищем;

- зовнішні фінансові потоки постійно переміщуються між суб'єктами економічних відносин, змінюючи свою форму, вартість, ліквідність;

- зовнішнім фінансовим потокам, як і внутрішнім фінансовим потокам, притаманний цілеспрямований характер руху та періодичність;

- зовнішні фінансові потоки становлять основу формування вхідних внутрішніх потоків підприємства;

- у процесі здійснення фінансово-господарської діяльності між внутрішніми та зовнішніми фінансовими потоками існує тісний взаємозв'язок, який визначається характером залучення і трансформації фінансових потоків;

- зовнішні і внутрішні фінансові потоки взаємодіють і функціонують як цілісний механізм управління фінансовими потоками через створення фінансової архітектури розвитку підприємства.

Механізм формування зовнішніх фінансових потоків — один з найскладніших елементів системи фінансових відносин макрорівня, ефективний розвиток якого може носити стимулюючий або дестимулюючий характер для забезпечення сприятливих умов господарської діяльності вітчизняних підприємств. Структура механізму формування зовнішніх фінансових потоків враховує найважливіші аспекти акумулювання, трансформації та оптимізації потоків економічних ресурсів і включає наступні елементи: фінансові потоки держави (доходи та видатки зведеного бюджету); фінансові потоки місцевих бюджетів; фінансові

потоки інших суб'єктів господарювання (підприємств); фінансові потоки банківських установ; фінансові потоки небанківських кредитно-фінансових компаній і організацій; фінансові потоки домогосподарств; іноземні фінансові потоки (прямі та портфельні інвестиції).

Зовнішні фінансові потоки по відношенню до діяльності підприємства приймають участь в системі зовнішніх економічних зв'язків та тісно пов'язані з фінансовими потоками інших економічних агентів макросередовища. Зовнішні фінансові потоки характеризуються власною економічною природою залежно від джерела, специфіки формування та сфери обслуговування фінансових відносин і можуть бути представлені у вигляді наступних операцій підприємства:

- оплати закуплених за кордоном товарів (імпорту) та отриманням валютних надходжень від реалізації продукції іноземним партнерам;

- одержання міжнародних кредитів, перерахунок коштів, пов'язаних із оплатою відсотків за іноземні кредитні ресурси;

- розміщення активів підприємства у міжнародних банківських установах та отримання відповідних відсотків на капітал;

- одержання інвестицій від міжнародних організацій, інвестиційних та інноваційних фондів тощо;

- перерахування фінансових потоків у вигляді сплати відсотків за фінансовими інструментами, майновими цінностями, які були куплені або продані на міжнародному фондовому ринку;

- фінансові трансферти, перераховані міжнародним контрагентам або отримані підприємством від іноземних фінансових організацій;

- фінансові потоки, пов'язані із залученням робочої сили із-за кордону;

- фінансові потоки, отримані від іноземних страхових та інших небанківських фінансово-кредитних установ.

Підприємство може здійснювати управління лише частиною зовнішніх фінансових потоків, якими воно виступає як власник або прямий одержувач фінансових ресурсів. У процесі управління зовнішніми фінансовими потоками важливого значення набуває аналіз факторів і чинників, що здійснюють прямий або опосередкований вплив на формування зовнішніх потоків, характер їх руху і величину. Так, керівництво підприємства може проводити обґрунтовану політику щодо вибору банківських і небанківських фінансово-кредитних установ, контрагентів ринку, з якими воно співпрацює і які є потенційними джерелами формування зовнішніх фінансових потоків, які при укладанні господарських договорів перетворюються і набувають форми внутрішніх вхідних фінансових потоків підприємства. Поряд з цим, у

процесі формування зовнішніх фінансових потоків існують фактори, які не підлягають впливу окремих господарюючих суб'єктів та системи їх фінансового менеджменту. До комплексу таких чинників відносяться:

1) внутрішня політика уряду, яка носить стимулюючий або стримуючий характер щодо організації відносин вітчизняних підприємств із іноземними контрагентами ринку, що здійснює прямий вплив на обсяги зовнішніх фінансових потоків, які можуть бути залучені до країни;

2) інвестиційна політика держави, яка створює сприятливий або нестабільний клімат для залучення іноземних інвестицій у країну, і таким чином, збільшує або обмежує обсяги формування зовнішніх фінансових потоків від інвестиційної діяльності;

3) валютно-кредитна політика держави, яка зумовлює рішення фінансових керівників відносно розміщення фінансових активів на вітчизняному або іноземному ринку капіталу;

4) рівень розвитку національної економіки та можливість залучення міжнародних кредитів, що збільшує загальну величину фінансових потоків, які формуються в межах національної економічної системи;

5) бюджетна політика держави, яка опосередковує механізм державної підтримки суб'єктів господарювання та величину зовнішніх фінансових потоків, які формуються у формі дотацій, субсидій, субвенцій та інших виплат з бюджетів різних рівнів.

Головне завдання управління зовнішніми фінансовими потоками підприємства — максимізація їх величини з метою трансформації зовнішніх потоків на вхідні внутрішні фінансові потоки підприємства. В сучасних ринкових умовах обмеженості внутрішніх фінансових ресурсів політика збільшення обсягів залучених зовнішніх фінансових потоків в господарський оборот підприємства виступає пріоритетною, скільки значно збільшує можливості господарюючих суб'єктів до нарощування майнового потенціалу, реалізації інноваційної стратегії розвитку та збільшення ринкової вартості бізнесу. Збільшення величини зовнішніх фінансових потоків свідчить про ефективну систему фінансового управління підприємством, зростання рівня його інвестиційної привабливості та надійності, покращення ринкового іміджу, що необхідними умовами успішного функціонування підприємства в ринковому середовищі та нарощування його ринкової вартості. Незважаючи на той факт, що зовнішні фінансові потоки складніше управляються і координуються, зростання їх обсягу дає можливість значно активізувати діяльність підприємства, а вони самі володіють

рядом переваг по відношенню до внутрішніх фінансових потоків. В якості таких переваг зовнішніх фінансових потоків харчових підприємств можна відмітити:

— зовнішні фінансові потоки характеризуються вищим рівнем адаптивності по відношенню до валютних і фінансових умов зовнішнього середовища (економічних умов держави);

— на відміну від внутрішніх фінансових потоків, можливість зміни і комбінації зовнішніх потоків більш різноманітні;

— зовнішні фінансові потоки в більшій мірі спроможні захищати активи підприємства від інфляційних процесів;

— зовнішні фінансові потоки є більш дешевими з точки зору їх залучення та забезпечують підприємству одержання додаткового ефекту у вигляді фінансового левериджу;

— внутрішні фінансові потоки підприємства завжди мають певну вартість залучення. Зовнішні фінансові потоки в залежності від джерел їх інвестування, можуть виявитись безкоштовними для підприємства (фінансові потоки, одержані у вигляді безповоротної державної або міжнародної фінансової підтримки).

Безперервний характер руху фінансових потоків та постійний процес перетворення зовнішніх потоків на внутрішні та навпаки відображають особливості взаємодії і взаємозв'язків економічних суб'єктів різних інституціональних рівнів. Двоїста природа функціонування фінансових потоків є такою, що обсяги зовнішніх фінансових потоків зумовлюють потенційні можливості формування внутрішніх, а величина вихідних внутрішніх потоків опосередковує майбутні зовнішні джерела фінансового забезпечення діяльності підприємства.

Проведена аналітична оцінка зовнішніх фінансових потоків харчових підприємств свідчить, що найбільш перспективним напрямом їх залучення є інноваційний розвиток, найбільш перспективною формою — внутрішнє та зовнішнє пряме інвестування.

У процесі аналітичної оцінки формування зовнішніх фінансових потоків та їх місця в забезпеченні інноваційного розвитку вітчизняних підприємств, слід виділити два аспекти: обсяги іноземного інвестування та об'єкти розміщення зовнішніх фінансових потоків. Для сучасного стану розвитку інноваційної діяльності питання вибору об'єкту розміщення іноземних інвестицій є досить проблемним та дискусійним. Вибір об'єкта авансування зовнішніх фінансових потоків здійснює вплив на зміну технологічного устрою, результативність інноваційних перетворень та відображає ступінь взаємодії технічних і економічних факторів інноваційної діяльності.

Таблиця 1. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010–2015 роки¹
(млн грн.)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9	273116,4
у т.ч. за рахунок						
коштів державного бюджету	10223,3	17376,7	16288,3	6174,9	2738,7	6919,5
коштів місцевих бюджетів	5730,8	7746,9	8555,7	6796,8	5918,2	14260,0
власних коштів підприємств та організацій	111371,0	147569,6	171176,6	165786,7	154629,5	184351,3
кредитів банків та інших позик	22888,1	36651,9	39724,7	34734,7	21739,3	20740,1
коштів іноземних інвесторів	3723,9	5038,9	4904,3	4271,3	5639,8	8185,4
коштів населення на будівництво житла	18885,9	17589,2	22575,5	24072,3	22064,2	31985,4
інших джерел фінансування	7752,5	9312,8	10030,9	8036,7	6690,2	6674,7

¹ Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, за 2014–2015 роки також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Дослідження свідчать, що структура фінансування інноваційної діяльності в Україні за рахунок прямих іноземних інвестицій залежить насамперед від технологічної структури промисловості України. Близько 75% всіх іноземних інвестицій спрямовується лише для фінансування 3-го технологічного укладу (чорна металургія, енергетика, залізничний транспорт, неорганічна хімія, універсальне машинобудування) та 20% всіх іноземних інвестицій спрямовується для фінансування 4-го технологічного укладу (органічна хімія й полімерні матеріали, харчова промисловість точне машинобудування і приладобудування). І лише решту 5% всіх іноземних інвестицій фінансує, відповідно, 5-й технологічний уклад (виробництво електричного та електронного устаткування, машинобудування та фармацевтика) та 6-й технологічний уклад (біотехнології, системи штучного інтелекту) [6].

Одним з найбільш привабливих секторів з точки зору залучення іноземних фінансових потоків, є вітчизняне агропромислове виробництво, зокрема харчові підприємства.

Поряд з цим, незважаючи на загальну позитивну тенденцію нарощування обсягів фінансових потоків, що надходять у сферу інноваційного розвитку, їх величина в порівнянні з зарубіжною практикою залишається незначною і стримується комплексом несприятливих факторів національного економічного середовища: недосконалим законодавством в частині захисту інтелектуальних прав, жорсткою системою оподаткування, відсутністю пільг з боку держави підприємствам, що займаються інноваційною діяльністю, економічною і політичною нестабільністю, труднощами в процесах ліцензування, сертифікації, проходженні митних процедур, відсутністю стабільних гарантій іноземним інвесторам [7].

У 2015 р. інноваційною діяльністю займалося 17,3% із загальної кількості промислових

підприємств із середньою кількістю працівників 50 осіб і більше.

На інновації підприємства витратили 13,8 млрд грн., у т.ч. на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення — 11,1 млрд грн. (80,7% загального обсягу інноваційних витрат), на внутрішні та зовнішні науководослідні розробки 2,0 млрд грн. (14,8%), на придбання інших зовнішніх знань (придбання нових технологій) — 0,1 млрд грн. (0,6%).

Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств 13427,0 млн грн. Обсяг коштів вітчизняних та іноземних інвесторів становив 132,9 млн грн., кредитів 113,7 млн грн., державного і місцевих бюджетів — 93,5 млн грн.

У 2015р. інновації впроваджували 87,7% підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, з них інноваційні види продукції 57,3%, нові технологічні процеси — 55,3%. У 2015 р. 69,2% підприємств, які здійснювали інноваційну діяльність, реалізували інноваційну продукцію на 23,1 млрд грн. Серед таких підприємств 37,4% реалізували продукцію за межі України, обсяг якої становив 10,8 млрд грн. Кожне четверте підприємство реалізовувало продукцію, що була новою для ринку. Обсяг такої продукції становив 7,3 млрд грн., майже дві її третини підприємства поставили на експорт.

Значна кількість підприємств (86,0%) реалізовувала продукцію, яка була новою виключно для підприємства. Її обсяг становив 15,8 млрд грн. Кожне третє підприємство реалізувало за межі України 40,1% такої продукції. В умовах обмеженості власних фінансових ресурсів підприємницьких структур і бюджетних коштів такі перешкоди значно скорочують можливості реалізації національного інноваційного потенціалу та знижують рівень конкурентоспроможності як окремих секторів, такі і національної економіки в цілому.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження показали, що обсяги зовнішніх фінансових потоків, спрямовані на розміщення в об'єктах інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості, на сучасному етапі є недостатніми. Належне фінансове забезпечення інноваційних перетворень можна досягти лише за рахунок створення ефективного механізму поєднання зовнішніх фінансових потоків з внутрішніми фінансовими потоками підприємств. Поєднати зовнішні і внутрішні фінансові потоки в рамках ефективного механізму управління можливо шляхом створення дієвої фінансової архітектури інноваційного розвитку харчових підприємств.

Література:

1. Гришова І.Ю. Економічна сутність фінансових потоків та особливості їх функціонування в АПК / І.Ю. Гришова // Інноваційна економіка. — 2011. — № 1 (20). — С. 205—208.
2. Дем'яненко М.Я. Проблемні питання державної політики фінансової підтримки сільськогосподарства / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 67—72.
3. Дука А.П. Іноземні інвестиції у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки / А.П. Дука // Інноваційна економіка. — 2012. — № 11. — С. 17—22.
4. Лебедева В.В. Управління інноваційною діяльністю підприємств аграрної сфери в контексті формування фінансових потоків / В.В. Лебедева, В.В. Гришов // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Фінанси і кредит". — 2012. — № 2. — С. 43—50.
5. Мазур Г.Ф. Фінансово-економічний механізм управління фінансовими потоками АПВ України / Г.Ф. Мазур // Облік і фінанси АПК. — 2011. — № 4. — С. 128—132.
6. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія / М.Й. Малік, О.А. Нужна. — К.: ННЦ ІАЕ, 2002. — 270 с.
7. Гришова І.Ю. Інвестування стратегій інноваційного розвитку суб'єктів аграрної сфери України. / І.Ю. Гришова, С.С. Стоянова-Коваль // Вісник Сумського національного аграрного університету серія "Економіка та менеджмент". — 2016 — С. 124—130.
8. Гришова І.Ю. Аналітичне забезпечення економічного розвитку підприємств з позицій інвестиційної привабливості / І.Ю. Гришова, С.С. Стоянова-Коваль // Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. — Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. — № 2. — С. 195—204.
9. Гришова І.Ю. Визначення рівня економічної стійкості підприємств на основі показників

ефективності / О.В. Глушко, І.Ю. Гришова, М.Ю. Щербата // Економічний часопис-XXI. — 2015. — № 155 (11—12). — С. 82—86.

10. Россоха В.В. Формування інноваційно-інвестиційної політики в аграрній сфері економіки / В.В. Россоха, О.М. Гусак. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 240 с.

11. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 706 с.

References:

1. Hryshova, I. (2011), "The economic nature of financial flows and features of their operation in agriculture", *Innovative Economy*, vol. 1 (20), pp. 205—208.
 2. Demyanenko, M.J. (2011), "Problems of state policy of financial support for agriculture", *Economy AIC*, vol. 7, pp. 67—72.
 3. Duca, A.P. (2012), "Foreign investment in providing innovative development of national economy", *Innovative Economy*, vol. 11, pp. 17—22.
 4. Lebedev, V.V. and Hryshov, V.V. (2012), "Innovation management companies the agricultural sector in the context of financial flows", *Bulletin of Sumy National Agrarian University. A series of "Finance and Credit"*, vol. 2, pp. 43—50.
 5. Mazur, G.F. (2011), "Financial and economic mechanism of management of financial flows APV Ukraine", *Accounting and Finance APK*, vol. 4, pp. 128—132.
 6. Malik, M.I. and Nuzhna, A.A. (2002), *Konkurentospromozhnist' ahrarnykh pidpryemstv: metodolohiia i mekhanizmy* [The competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanisms], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.
 7. Hryshova, I. and Stoianova-Koval', S.S. (2016), "Investment strategy of innovative development of agrarian sector of Ukraine" / I.Yu. Hryshova, SS Stoyanova-Smith // *Bulletin of Sumy National Agrarian University, series "Economics and Management"*, vol. 4 (68), pp. 124—130.
 8. Hryshova, I. (2015), "Analytical support economic development of enterprises from the standpoint of investment appeal", *Problems and Perspectives of Economics and Management: Journal*, vol. 2, pp. 195—204.
 9. Hryshova, I. (2015), "Determining the level of economic viability on the basis of performance indicators", *Economic Annals-XXI*, vol. 155 (11—12), pp. 82—86.
 10. Rossokha, V.V. (2011), *Formuvannia innovatsijno-investytsijnoi polityky v ahrarnij sferi ekonomiky* [Formation of innovative investment policy in agriculture economics], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.
 11. Sabluk, P.T. Shpykulyak, A.G. and Kurylo, L.I. (2010), *Innovatsijna diial'nist' v ahrarnij sferi: instytutsional'nyj aspekt* [Innovative activity in the agricultural sector: institutional aspect], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 02.06.2016 р.*

УДК 336.221:63

Н. П. Мацелюх,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії,

Університет державної фіскальної служби, м. Ірпінь, Київська область

М. О. Скорик,

старший викладач кафедри економічної теорії,

Університет державної фіскальної служби, м. Ірпінь, Київська область

ОПОДАТКУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ: ПРОБЛЕМИ І НОВІ ПІДХОДИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

N. Matselioukh,

Ph.D in Economics., associate professor, associate professor of Economics department,

University of the State Fiscal Service, Irpin, Kyiv region

M. Skoryk,

Senior lecturer of Economics department, University of the State Fiscal Service, Irpin, Kyiv region

THE TAXATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR: PROBLEMS AND NEW APPROACHES IN THE SYSTEM OF STATE ADJUSTMENT

У статті виявлено особливості державного регулювання через механізми оподаткування підприємств аграрного сектору. Здійснено аналіз застосування спеціальних режимів оподаткування сільськогосподарських підприємств, податку на додану вартість господарюючих суб'єктів цієї галузі, фіксованого сільськогосподарського податку і його заміну на єдиний податок. Визначено проблеми в оподаткуванні виробників аграрної сфери і нові підходи до їх вирішення. Обґрунтовано недоліки податкових новацій у сільському господарстві. Підтверджено значення державного регулювання аграрного сектору економіки через податкові механізми.

The article is about the peculiarities of state adjustment due to the mechanisms of taxation of the agricultural sector. It has been done the analysis of the use of the special tax regimes for agricultural enterprises. It has been analysed the VAT use for business entities of this branch of economy, the fixed agricultural tax use and its replacement with a single tax. The problems of taxation of the agricultural sector producers have been identified and it has been described the new approaches to its solution. The disadvantages of tax innovations for agricultural sector have been proved. It has been confirmed the importance of state regulation of the agricultural sector due to the tax mechanisms.

Ключові слова: оподаткування, податкові механізми, податок на додану вартість, державне регулювання.

Key words: taxation, tax mechanisms, value added tax, state adgustment.

ВСТУП

Проблема розробки ефективних механізмів державного регулювання аграрного сектора економіки через систему оподаткування у всі часи була актуальною. Оскільки аграрний сектор є достатньо складною сферою виробництва, управляти якою за допомогою прямих методів непросто, виникає необхідність застосовувати податкові механізми. Державне регулювання вищезазначеної галузі через оподаткування дозволяє сільськогосподарським підприємствам отримати за допомогою податкових пільг, податкових преференцій можливість здійснювати свою діяльність у більш сприятливих умовах до впливу зовнішнього середовища.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Вирішення цього завдання обумовлює доцільність застосування нових підходів в оподатку-

ванні з метою створення середовища для активізації розвитку аграрного бізнесу.

Питаннями державного регулювання аграрного сектору через податкові механізми займаються такі вітчизняні вчені: Гудзь О.Є., Прокопенко Н.С., Танклевська Н.С., Фененко П.О. та багато інших [1—5].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Для вирішення задач держави в частині регуляції процесів, що відбуваються в аграрному секторі економіки через новації в оподаткуванні, необхідно враховувати нинішні проблеми, які існують у цій сфері і намагатися розробити нові, більш ефективні податкові механізми.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аграрний сектор у будь-якій країні потребує певної підтримки з боку держави через тривалість, сезонність виробництва, і також зав-

Таблиця 1. Державне регулювання аграрного сектору економіки через застосування спрощеної системи оподаткування в Україні

Основні характеристики	Єдиний податок для платників четвертої групи	Спрощена система оподаткування
Платник податку	У 2015 році, як і раніше, сільськогосподарські товаровиробники (далі - с.-г. товаровиробники) можуть обрати спеціальний податковий режим. Але якщо до 2015 року це називалося фіксованим сільськогосподарським податком (далі - ФСП), який регулювався главою 2 розділу XIV ПКУ, то зараз с.-г. товаровиробникам пропонується сплачувати єдиний податок (далі - ЄП), перебуваючи у складі четвертої групи платників ЄП. Відповідні норми, що регулювали сплату фіксованого с.-г. податку, перенесені до глави 1 розділу XIV ПКУ (зміни до ПКУ, внесені Законом України від 28 грудня 2014 року N 71-VIII)	Суб'єкти малого підприємництва (фізична особа – підприємець, далі (ФОП), що надають населенню сільськогосподарські послуги. Відносяться до 2 групи - ФОП, які надають послуги платникам єдиного податку або населенню. Виробництво та продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства. Найменше працівників - до 10 осіб, обсяг доходу - до 1,5 млн гривень (у 2015 році - аналогічні вимоги) [8].
Об'єкт оподаткування	Об'єкт оподаткування ЄП для четвертої групи - с.-г. товаровиробників - платників ЄП залишився таким самим, який був у фіксованого сільськогосподарського податку (ст. 292-1 ПКУ). Отже, об'єкт оподаткування - це площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду, що перебуває у власності платника ЄП або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди. Права власності або користування земельними ділянками повинні бути оформлені та належним чином зареєстровані (тобто з дотриманням вимог Закону від 01.07.2004р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»)	Найменше працівників - до 10 осіб, обсяг доходу - до 1,5 млн гривень (у 2015 році - аналогічні вимоги);
Ставки оподаткування	Ставки ЄП четвертої групи встановлено у відсотках від нормативної грошової оцінки землі, як це і було за часів справляння фіксованого сільськогосподарського податку. Розмір ставок залежить від категорії (типу) земель та їх розташування. Відсоткові ставки ЄП четвертої групи встановлено пп. 293.9.1 — 293.9.6 ПКУ. Розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та становить (у відсотках бази оподаткування) – залишився без змін. Єдине, що кардинально змінилося порівняно з фіксованим сільськогосподарським податком - це потрібне збільшення ставок податку [9]	Ставка - до 20% мінімальної заробітної плати (до 275,6 грн.), встановлюють місцеві ради. ЄСВ - 22% бази нарахування або 303,16 гривень (у 2015 році - ставка - до 10% мінімальної заробітної плати (до 243,6 грн.), встановлюють місцеві ради. ЄСВ - 34,7% бази нарахування або 422,65 грн.).

Джерело: узагальнено автором на основі [6; 7; 10; 11].

дяки тому, що забезпечує продовольчу безпеку нації. Одним із засобів опосередкованої державної підтримки виступає оподаткування. В систему податкового стимулювання аграрного сектору входить запровадження з 1999 р. по 2015 р. фіксованого сільськогосподарського податку [6], спеціального режиму в оподаткуванні податком на додану вартість діяльності сільськогосподарських підприємств та компенсаційних заходів аграрникам (представникам малого бізнесу), що працюють на спрощеній системі оподаткування.

Застосування вищезазначених інструментів державного регулювання дають можливість зменшити податковий тягар аграрним виробникам і створити таким чином умови для розвитку та активізації їх діяльності. Державне регулювання аграрного сектору економіки через заходи оподаткування представлено у таблицях 1 та 2.

Також слід зазначити, що крім того, для сільськогосподарських підприємств, зазначених у пункті 209.18 статті 209 Кодексу (підприємств, які відповідають критеріям, визначеним статтею 209 Кодексу, але не обрали спеціального режиму оподаткування, і на загальних підставах вважаються платником ПДВ), також запроваджена часткова сплата сум ПДВ до бюджету та на поточні рахунки за операціями з реалізації молока, худоби, птиці, вовни власного виробництва, а також з реалізації молочних продуктів, молочної сировини

та м'ясопродуктів, вироблених у власних переробних цехах, у зазначених вище розмірах, а саме: за операціями з продукцією тваринництва — у розмірі 80 відс. спрямовується на поточні рахунки таких сільськогосподарських підприємств, а у розмірі 20 відс. — до бюджету; за операціями з іншими товарами такий розподіл складає 50/50.

Розрахунки з бюджетом та перерахування коштів на поточні рахунки таких підприємств здійснюється Казначейством з електронних рахунків на підставі відповідних реєстрів, що формуються Державною фіскальною службою України на підставі отриманої податкової звітності з ПДВ, в якій відображаються результати діяльності в межах пункту 209.18 статті 209 ПКУ (0130) [12].

Результати державного регулювання аграрного сектору економіки через запровадження механізмів спеціального режиму оподаткування з 2001—2014 рр. зросла з 1,6 до 24,4 млрд грн. (майже в 15 раз), що представлено в таблиці 3. Це дало можливість збільшити загальну суму фінансової допомоги аграрному сектору, що склало у 2012 р. 83 % від загальної суми бюджетної підтримки цій галузі проти 48 % у 2001 р. У 2014 р. аналогічний показник склав 24,4 млрд грн. (за 2013 р. данні відсутні). Зростання останнього показника відносно 2001 р. склало 15,3 %. За 12 років, починаючи з 2001 р. через спеціальний режим оподаткування ПДВ було залучено 82 млрд грн. Разом з

Таблиця 2. Порівняльна характеристика спеціального режиму оподаткування ПДВ до 2016 р. і нині існуючого з 2016 р. по 2017 р.

<i>Спеціальний режим оподаткування ПДВ за старою нормою (дія якої закінчилася 01.01.2016 р.)</i>	<i>Спеціальний режим оподаткування ПДВ за новою нормою (дія якої вступила в силу з 01.01.2016 р. до 01.01.2017 р.)</i>
Під цю норму підпадали підприємства, що реалізують молочну, м'ясну продукцію власного виробництва, вовну власного виробництва, а також за молочну продукцію та м'ясопродукти: а) режим акумуляції сум ПДВ; 1) ПДВ, що повинен сплачуватися до бюджету щодо операцій з продажу сільськогосподарських товарів/послуг власного виробництва, крім операцій з продажу переробним підприємствам молока і м'яса [11]. Зазначені кошти залишаються в розпорядженні сільськогосподарських товаровиробників і використовуються на придбання засобів виробництва; з 2004 року було змінено порядок використання ПДВ – спочатку кошти використовуються на відшкодування сум ПДВ, сплачених у ціні виробничих чинників, а за наявності залишку такої суми податку для інших виробничих чинників ця норма діяла згідно з податковим кодексом (стаття 209) [6]; 2) ПДВ, що повинен сплачуватися до бюджету сільськогосподарськими підприємствами за реалізовані молоко, худобу, птицю, вовну власного виробництва, а також за молочну продукцію та м'ясопродукти, вироблені у власних переробних цехах, повністю залишався у розпорядженні цих сільськогосподарських підприємств і спрямовувався на підтримку власного виробництва тваринницької продукції [11]; з 2009 р. ця норма розповсюджувалася тільки на сільськогосподарські підприємства, які не обрали спеціального режиму оподаткування діяльності у сфері сільського, лісового господарства та рибальства [7]. З введенням Податкового кодексу ця норма була продовжена (стаття 209.18) [6]; б) ПДВ за нульовою ставкою щодо продажу переробним підприємствам молока та м'яса в живій вазі сільськогосподарськими товаровиробниками всіх форм власності та господарювання (анульовано на підставі Закону N 639-VI від 31.10.2008 р.) [11]	Законом № 909, зокрема, внесено зміни до пункту 209.2 статті 209 Кодексу, відповідно до яких у 2016 р. в межах спеціального режиму оподаткування запроваджена часткова сплата сум ПДВ до бюджету та на спеціальні рахунки. Розмір суми ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету та перерахуванню на спеціальні рахунки, залежить від виду сільськогосподарської продукції, що реалізується. Так, позитивна різниця між сумою податкових зобов'язань звітного (податкового) періоду та сумою податкового кредиту звітного (податкового) періоду, визначена: 1) за операціями із зерновими культурами - у розмірі 15 відс., спрямовується на спеціальні рахунки сільськогосподарських підприємств, а у розмірі 85 відс. – перераховується до державного бюджету; 2) за операціями з продукцією тваринництва у розмірі 80 відс. спрямовується на спеціальні рахунки сільськогосподарських підприємств, а у розмірі 20 відс. – до бюджету; 3) за операціями з сільськогосподарськими товарами/послугами, крім зернових і технічних культур та продукції тваринництва (далі – інші сільськогосподарські товари/послуги), в межах діяльності спеціального режиму оподаткування такий розподіл складає 50/50. Для забезпечення вказаних розрахунків з бюджетом та перерахування коштів на спеціальні рахунки сільськогосподарським підприємствам – суб'єктам спеціального режиму оподаткування Казначейством відкрито додаткові електронні рахунки, на які перераховуються кошти відповідно за вищезазначеними відсотками

2014 р. цей показник склав більше 100 млрд грн. Виплати дотацій за період, що аналізується, мають нестійку тенденцію і за останні роки знижуються. Так, у 2014 р. цей обсяг виплат склав 3,2% у порівнянні з 40,6% у 2001 р. (у цьому році ця частка була найвищою).

Досить багато дебатів ведеться стосовно державного регулювання аграрного сектору економіки через дію спрощеної системи оподаткування для виробників цієї галузі: при застосуванні фіксованого сільськогосподарського податку, а нині

єдиного податку для платників четвертої групи. На думку автора, тут є свої позитивні і негативні моменти. При цьому, зважаючи на досвід економічно розвинених країн і певні політичні та економічні складові вітчизняної політики, цей податок повинен виступати інструментом складової державних регуляторів активізації розвитку сільськогосподарської сфери.

До позитивних складових застосування єдиного сільськогосподарського податку слід віднести стабільність як ставки оподаткування так і її бази,

Таблиця 3. Структура державної підтримки аграрного сектору економіки в Україні через спеціальні режими та механізми оподаткування в Україні, 2001–2014 рр.

Рік	Підтримка аграрного сектору через спеціальні режими та механізми оподаткування, млн грн.	У тому числі							
		Режим виплати дотацій, млн грн.	питома вага, %	Підтримка через нульову ставку ПДВ, млн грн.	питома вага, %	Підтримка продукції тваринництва, млн грн.	питома вага, %	Підтримка на придбання засобів виробництва, млн грн.	питома вага, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2001	1574	639	40,6	353	22,4	96	6,1	487	30,9
2002	2394	614	25,6	387	16,2	197	8,2	1196	50,0
2003	2419	830	34,3	369	15,3	203	8,4	1017	42,0
2004	2962	921	31,1	461	15,6	253	8,5	1327	44,8
2005	3780	1395	36,9	673	17,8	328	8,7	1385	36,6
2006	4124	1446	35,1	661	16,0	303	7,3	1715	41,6
2007	5700	2292	40,2	820	14,4	248	4,4	2351	41,2
2008	7100	2761	38,9	1140	16,1	607	8,5	2598	36,6
2009	9244	1500	16,2	-	-	-	-	7744	83,8
2010	13576	2400	17,7	-	-	-	-	11176	82,3
2011	13547	600	4,4	-	-	-	-	12947	95,6
2012	15427	1100	7,1	-	-	-	-	14327	92,9
2014*	24400	800	3,3	-	7,8	2800	11,5	-	-

Примітка: "-" дані відсутні * - за 2013 р. дані відсутні.

Джерело: сформовано автором на підставі джерел [14, с. 98; 15].

також елементарне здійснення обліку та складання звітності. Це, у свою чергу, сприяє прибутковому використанню земель сільськогосподарського призначення, що створює умови для залучення інвестицій у даний сектор виробництва, збільшення можливостей капіталоутворення в сільськогосподарських підприємствах. Якщо розглядати якість адміністрування цього податку, то через його спрощеність прослідковується зниження кількості випадків ухилення від його сплати.

Досить вдало про негативні сторони спрощеної системи оподаткування аграрників у якості єдиного податку констатував свою думку український вчений Могильний О.М.: "...податок не враховує виробничі витрати і рівень прибутковості сільськогосподарських товаровиробників; обчислення ставок податку здійснюється на недосконалій базі грошової оцінки угідь через нерозвиненість ринку землі; він ставить у нерівні умови платників податків, які мають у валовому виробництві різне співвідношення рослинницької та тваринницької продукції; не всі включені до його складу податки залежать від розміру сільськогосподарських угідь, чим порушується принцип справедливості" [13, с. 125—126].

Слід зазначити, що складовою державного регулювання аграрного сектору економіки через оподаткування є застосування нульової ставки ПДВ (діяла до 2009 р. і нею могли скористатися виробники, крім тих підприємств, діяльність яких можна було віднести до сільського господарства, лісництва та рибальства і, якщо останні обрали спеціальний режим оподаткування, податком на додану вартість). За період дії цих пільг у аграрний сектор було залучено коштів у розмірі 4,87 млрд грн., частка цих коштів у сукупній державній підтримці через заходи оподаткування складала від 15 до 22%.

Результати аналізу державної підтримки аграрних підприємств, що виробляють продукцію тваринництва з 2001 по 2014 р. включно свідчать, що ця підтримка була в межах від 6,1 до 11,5 %. Слід зазначити, що ця галузь досить затратна, трудомістка і потребує більших коштів для її розвитку, хоча сума коштів за період, що досліджується збільшилася з 96 до 2800 млн грн., але зважаючи на інфляційні моменти нинішньої ситуації, таке зростання не має суттєвого впливу на виробничі процеси цього сектору економіки.

Підтримки на придбання засобів виробництва через компенсацію ПДВ була найбільш продуктивною з боку державних регуляторів: загалом за період, що аналізується в аграрну сферу надійшло 58,3 млрд грн., його обсяги зросли в 30 раз, а питома вага підвищилася з 30,9% до 92,9% у загальних обсягах фінансової підтримки аграрних виробників через податкові механізми.

ВИСНОВКИ

Фіскальні заходи, що нині були запроваджені урядом у практичне буття є досить суперечливі і

не зовсім вдалі для подальшого розвитку аграрного сектору економіки. Так, з 2015 р. аграрні виробники при експорті зернової та олійної продукції були позбавлені коштів у вигляді повернення ПДВ за ці операції. Поряд з цим, було збільшено на 25% податкову ставку за оренду землі сільськогосподарського призначення і на 10% не сільськогосподарського призначення. Починаючи з 2016 р., зменшено заходи акумуляції ПДВ, що у свою чергу, зменшить обсяги державної підтримки у цій сфері, яка у 2014 р. склала 24,4 млрд грн. Всі ці нововведення не сприяють зростанню прибутковості і рентабельності аграрних підприємств. Також були певні новації стосовно фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП): з 2015 р. його відмінено, і та категорія господарств, що мала змогу за його порядком оподатковувати свою діяльність, була віднесена до 4 групи підприємств і повинна застосовувати єдиний податок. Хоча в цілому сутність оподаткування в частині заміни ФСП на єдиний податок майже не змінилася, при цьому в три рази збільшилася ставка оподаткування. Як випливає з вищезазначеного, нововведення в системі оподаткування для аграрного сектору економіки не сприяють розвитку цього виду господарювання і, особливо, в галузі тваринництва, що може призвести її до збитковості. Звідси, потрібно застосовувати інструменти державного регулювання аграрного сектору, які б сприяли активізації і розвитку аграрного бізнесу.

Література:

1. Гудзь О.Є. Податкові важелі державного регулювання інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань // Агросвіт — 2012. — № 3. — С. 9—13.
2. Гудзь О.Є. Податкове регулювання розвитку агросфери в Україні [Електронний ресурс] / О.Є. Гудзь // Ефективна економіка — 2012. — № 1. — С. 21—26 — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>
3. Прокопенко Н.С., Фененко П.О. Оподаткування зовнішньої торгівлі сільськогосподарських підприємств / Н.С. Прокопенко, П.О. Фененко. — Львів: "Ліга-прес". — 2013. — 192 с.
4. Прокопенко Н.С. Податкове стимулювання розвитку агропромислового комплексу України: монографія / Н.С. Прокопенко, А.Ю. Гріненко, О.В. Короткова. — Львів: "Ліга-прес", 2013. — 190 с.
5. Танклевська Н.С. Розвиток податкових відносин у сільському господарстві країни / Н.С. Танклевська // Науковий вісник НУБіП України, 2011. — С. 20 — 29.
6. Про фіксований сільськогосподарський податок [Електронний ресурс]: Закон України від 17.12.1998 р. № 320 // Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/ano/320-14>

7. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України за станом на 01 квітня 2011 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-in/laws/main.gi?nreg=2755-17>

8. Які умови спрощеної системи оподаткування? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/120902-yaki_umovi_sproshchenoi_sistemi_opodatkuvannya_u_2016_roci_.html

9. Спрощена система оподаткування для сільгоспвиробників [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agro-business.com.ua/pytannia-bukhgalteriii/2678-sproshchena-systema-opodatkuvannya-dlia-silgospvyrobnykiv.html>

10. Про організацію формування та обігу кредитних історій [Електронний ресурс]: Закон України від 23.06.2005р., № 2704-IV // Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2704-15>

11. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України [Електронний ресурс]: Закон України від 31.10.2008 р., № 639-VI / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/639-17>

12. Лист ДФС України від 27.01.2016 № 2533/7/99-99-19-03-01-17 "Про особливості сплати ПДВ платниками — сільськогосподарськими підприємствами у 2016 році" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/baneryi/podatkovizmini-2015/elektronne-administruvannya-pdv/66180.html>

13. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери: монографія / О.М. Могильний. — Ужгород: ІВА, 2005. — 400 с.

14. Шлебат А. Фінансовий механізм формування і функціонування капіталу у сільському господарстві України: монографія / А. Шлебат. — К.: Вид-во "Атопол", 2014 — 160 с.

15. Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на виконання Державної цільової програми розвитку українського села на період 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16747613/Bul_rozv_ukr_sel.pdf&gws_rd=cr&ei=1VY4V_CbOsORsgGlvpSgDw

References:

1. Hudz' O. Ye. (2012), "Tax levers of state regulation of innovative investment process agroformations", *Ahrosvit*, vol. 3, pp. 9—13.

2. Hudz' O. Ye. (2012), "Tax regulation of agrosphere in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 20 May 2016).

3. Prokopenko, N. S. and Fenenko, P. O. (2013), *Opodatkuvannia zovnishn'oi torhivli sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv* [Taxation of foreign trade agricultural enterprises], Liha-pres, L'viv, Ukraine.

4. Prokopenko, N. S. Hrinenko, A. Yu. and Korotkova, O. V. (2013), *Podatkove stymuliuvannia rozvytku ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy* [Tax stimulation development of agroindustrial complex Ukraine], Liha-pres, L'viv, Ukraine.

5. Tanklevs'ka N. S. (2011), "The development of tax administration in the country's agriculture", *Naukovyj visnyk NUBiP Ukrainy*, pp. 20 - 29.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "On the Fixed Agricultural Tax", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/anot/320-14> (Accessed 20 May 2016).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 20 May 2016).

8. Law and Business (2016), "What are the conditions for the simplified tax system in 2016?", available at: http://zib.com.ua/ua/120902-yaki_umovi_sproshchenoi_sistemi_opodatkuvannya_u_2016_roci_.html (Accessed 20 May 2016).

9. Egorova, U. (2016), "Simplified tax system for agricultural producers", available at: <http://agro-business.com.ua/pytannia-bukhgalteriii/2678-sproshchena-systema-opodatkuvannya-dlia-silgospvyrobnykiv.html> (Accessed 20 May 2016).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), Law "On Organization, Formation and Circulation of Credit Histories", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2704-15> (Accessed 20 May 2016).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), Law "On Top-Priority Measures for Preventing Negative Consequences of the Financial Crisis", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/639-17> (Accessed 20 May 2016).

12. State Fiscal Service of Ukraine (2016), Letter "On peculiarities of payment of VAT payers - agricultural enterprises in 2016", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/639-17> (Accessed 20 May 2016).

13. Mohyl'nyj, O. M. (2005), *Rehuliuвання ahrarnoi sfery* [Adjusting the agricultural sector], IVA, Uzhhorod, Ukraine.

14. Shlebat, A. (2014), *Finansovyy mekhanizm formuvannia i funktsionuvannia kapitalu u sil's'komu hospodarstvi Ukrainy* [Financial mechanism of formation and functioning of capital in agriculture Ukraine], Atopol, Kyiv, Ukraine.

15. Accounting Chamber of Ukraine (2015), "On the results of the efficiency audit of the use of the state budget funds directed to the State Programme of the Ukrainian village for the period 2015", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/639-17> (Accessed 20 May 2016).

Стаття надійшла до редакції 06.06.2016 р.

УДК 338.48-1/-6:330.1

Азизов Анар Али оглы,
доктор философии по экономике, доцент, декан факультета "Менеджмент и бизнес",
Бакинский университет бизнеса

ТУРИЗМ КАК ФОРМА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Azizov Anar Ali,
Ph.D. in Economics, associate professor, Dean of the faculty "Management and Business",
Baku Business University

TOURISM AS A FORM OF ECONOMIC ACTIVITY

В статье туризм рассматривается как форма экономической деятельности. Определяются основные условия международного туризма, повышающие уровень ВВП страны и способствующие ее экономическому развитию. Представлен анализ динамики показателей въездного и выездного туризма в Азербайджане. Выявлены причины низкого уровня внутреннего туризма и показаны пути его дальнейшего развития. Предлагается механизм учета косвенного влияния туризма на экономику страны.

In the article tourism is investigated as a form of economic activity. Basic terms of international tourism reducing the level of GDP of the country and contributing its economic development are determined. Analyze of dynamics of inner and outer tourism in Azerbaijan are given. The reasons of low level of inner tourism and the ways of its further development are shown. Mechanism of indirect impact of tourism to economy of the country are proposed.

Ключевые слова: туризм, развитие, прибыль, экономика, международный туризм, рекреационный потенциал.

Key words: tourism, development, profit, economics, international tourism, recreational potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Последнее десятилетие в Азербайджане ознаменовалось признанием туризма в качестве одного из приоритетных направлений развития национальной экономики. Необходимость повышения роли туристской индустрии в формировании макроэкономических показателей, наращивания объемов реализации туристских услуг, ускорение темпов роста оборота национального туристского продукта на международном рынке всецело согласуется с государственной политикой по осуществлению хозяйственных реформ в стране и ее интеграции в глобальное экономическое пространство.

В целях развития туризма усовершенствуются законодательство и стандарты в данной сфере, принимаются необходимые меры по полноценному использованию туристского потенциала Кас-

пийского моря, усиливается информационно-пропагандистская работа путем создания соответствующих туристских маршрутов с учетом национальных, историко-культурных, социально-экономических и природных особенностей, стимулируется развитие различных видов туризма. Всё вышеперечисленное свидетельствует об актуальности темы исследования.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

В современной экономической литературе стран СНГ имеется много публикаций, освещающих в той или иной степени проблемы туризма. Среди них следует отметить работы Барановой А., Грищенко А., Жуковой М., Кадиевой Н., Клименко А., Косиновой Е., Крутика А., Новикова В., Решетовой М., Тимошенко З., Шахабутиновой Я. и

др. Среди азербайджанских ученых следует выделить работы Алирзаева А., Касумова Р., Рахманова Ф., Рзаевой И., Салманова А. и др.

Вместе с тем в имеющихся исследованиях туризм не всегда в достаточной мере рассматривается в качестве одной из форм экономической деятельности, что и предопределило обращение к теме данной статьи.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Происходящие в развитии туризма Азербайджана позитивные тенденции характеризуются увеличением туристских потоков, процессов расширения и консолидации, созданием новых предприятий в данной сфере, укрупнением туроператорских фирм, формированием отраслевой инфраструктуры, интенсивным развитием гостиничного хозяйства. Всё это в значительной степени повлияло на экономику страны и обусловило важность научного изучения туризма как экономического явления.

ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ

Объектом исследования является туризм как форма экономической деятельности.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

В настоящее время туризм в Азербайджане является одной из приоритетных отраслей экономики, признанной на государственном уровне. В этой связи все более возрастает роль туризма, деятельность которого влияет на экономические, социальные и политические интересы государства, а также является перспективным источником валютных поступлений.

Благодаря сбалансированной государственной политике в области туризма значительно увеличился объем экспортируемых и импортируемых туристских услуг в общем экспорте и импорте услуг Азербайджана. Рост туристских услуг превышал динамику ВВП Азербайджана. Так, в 2014 г. темп прироста туристской сферы составил 5,7%. Объем туристских услуг превысил 1067,9 млн манатов, что на 18,2% больше показателя 2013 г. (891 млн манатов). Доля туристских услуг в ВВП за эти годы составила соответственно 2,1% и 1,8%, но уже в 2015 году этот показатель вырос до 2,4%, или 1,3 млрд манатов. Для Азербайджана это считается достаточно высоким показателем.

Следует отметить и то, что с каждым годом значительно увеличивается число иностранных граждан, прибывающих в Азербайджан, число туристских предприятий и коллективных средств размещения (гостиниц, курортно-санаторных организаций). Многократно возросло число туристов, пользующихся услугами туристских центров, пансионатов, отелей и пр.

В недалеком прошлом туристы приезжали в Азербайджан чаще всего в индивидуальном поряд-

ке. В последние же годы значительно увеличилось число туристов, посещающих страну в форме групп. Это стало возможным в результате развития туристской отрасли, эффективной работы местных туристских компаний (фирм) и широкой пропаганды туристского потенциала Азербайджана за его пределами.

Принимая участие в крупных международных туристских выставках, предприниматели находят возможности для деловых переговоров, а также оценивают новшества своих коллег по бизнесу. Важным представляется и то, что на этих выставках азербайджанские туристские фирмы заключают договоры с аналогичными компаниями других стран. Так, в 2014 г. во время международных туристских выставок национальные туристские компании и гостиницы заключили около 700 соглашений о сотрудничестве с зарубежными партнерами.

Следует признать, что имеющиеся в Азербайджане культурное наследие и богатые природные ресурсы, не могут позиционироваться как единственное условие для эффективного развития туризма в стране, поскольку являются только одним из компонентов туристского предложения.

Существенное улучшение финансово-экономического состояния туристской сферы стало значимым фактором регионального развития. Органы территориального управления уделяют большое внимание развитию туризма и местностей, имеющих ценные рекреационные ресурсы. В настоящее время туризм рассматривается как катализатор региональной экономики, поскольку он позволяет не только использовать весь комплекс имеющихся рекреационных ресурсов, но и эффективно применять производственный и социально-культурный потенциал территории. В связи с этим государство инициирует создание стратегии туристской активности и туристской инфраструктуры, привлечение инвестиций, создание рекреационных зон и увеличение количества туристов в регионы республики.

Азербайджан обладает всеми видами рекреационных ресурсов и располагает большими потенциальными возможностями для развития всех типов и видов туризма. В последние годы здесь стремительно развиваются такие виды туризма как деловой, лечебный, экстремальный, пляжный, экологический экскурсионный, агротуризм.

В типовой структуре туризма особо выделяется международный туризм, который является важнейшим источником валютных доходов и значимым фактором платежного баланса в большинстве стран мира. Он связан с глобальными потоками движения капитала. Особенно эта связь усилилась за последние годы в связи с возрастанием роли третичного сектора экономики. Усиленно идет процесс транснационализации туристского секто-

Таблица 1. Динамика показателей въездного и выездного туризма Азербайджана за 2005–2014 гг. (тыс. чел.)

Показатели	Годы									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Число иностранных граждан, посетивших Азербайджан	1177	1193	1332	1898	1830	1962	2239	2484	2508,9	2297,8
Число граждан Азербайджана, выехавших за пределы страны	1473	1830	1836	1631	2162	2363	3550	3874	4284,7	4244

Джерело: [2].

ра, проявляющийся в расширении роли гостиничных цепей и консорциумов в туризме [3, с. 11]. Международный туризм можно включить в экономику принимающей страны посредством вовлечения местной рабочей силы, применения местного туристского оборудования и материалов, использования сельскохозяйственных продуктов для питания иностранных туристов и пр. Лишь при выполнении всех этих условий он может повышать уровень ВВП страны-реципиента и способствовать ее дальнейшему экономическому развитию.

Сегодня активный туристский обмен является главным компонентом экономических интеграционных процессов и неотъемлемым звеном в развитии международного экономического сотрудничества [1, с. 315]. Уровень участия данной страны в отношениях обмена в сфере международного туризма формирует туристская политика, определяющая, в свою очередь, степень развития собственного предложения и спроса. Поэтому важным этапом в исследовании социально-экономических процессов, происходящих на региональных рынках международного туризма, следует считать изучение общих и специфических черт развития национальных рынков, которые формируют спрос и предложение на туристские услуги.

В таблице 1 представлена динамика показателей въездного и выездного туризма в Азербайджане. Как видно из таблицы, за период 2005–2014 гг. наблюдается положительная тенденция роста числа иностранных граждан, посетивших Азербайджан. Такая тенденция, безусловно, связана с улучшением экономического положения страны и повышением ее туристской привлекательности, проведением здесь международных мероприятий высокого уровня, увеличением количества брендовых отелей и т.п. Вместе с тем следует отметить, что в 2014 г. этот показатель оказался на 0,9% меньше, чем в 2013 г. Число граждан, выехавших за пределы страны, неуклонно растет. В 2014 г. этот показатель составил 4244,0 млн чел., что почти в twice выше, чем 2005 г. Около 80% граждан выехали за пределы страны с целью туризма.

Приведенные данные свидетельствуют о том, что Азербайджан выступает нетто-экспортером на мировом рынке туристических услуг. Основной причиной такого положения является несоответствие мировым требованиям курортно-рекреаци-

онных зон и гостиничной базы страны. И еще, что не менее важно, большинство из функционирующих туристских компаний (фирм) отдают предпочтение отправке своих граждан за рубеж, поскольку выездной туризм приносит им больше прибыли по сравнению с въездным. Тогда как в большинстве стран мира именно последний является, в силу своей эффективности, приоритетным направлением развития туризма. При этом его эффективность во многом зависит от туристского потенциала страны. Важно подчеркнуть и тот факт, что, чем больше в стране туристских ресурсов, тем больше она может привлечь иностранных туристов и увеличить валютные поступления в экономику страны.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что в Азербайджане международный туризм специализируется, главным образом, на выездном туризме. Наша страна является сравнительно новой на карте мира и на международном туристическом рынке. На наш взгляд, именно с этим связано низкая численность туристов, посетивших страну, по сравнению с числом граждан республики, выезжающих за пределы государства. Такая тенденция, как видно из данных таблицы 1, продолжается уже многие годы.

По предложениям ВТО и Международного бюро социального туризма, в интересах национальной экономики соотношение внутреннего и выездного туризма должно быть равным 4:1. Однако, проведенный нами анализ исследования показал, что в Азербайджане это соотношение имеет обратный характер.

К числу основных причин низкого уровня развития внутреннего туризма, по нашему мнению, относятся недостаточная развитость объектов туризма в регионах страны и высокие цены туристского сервиса (услуг в сфере размещения, питания и перевозок). Негативным фактом является и отсутствие достоверной статистической информации о внутреннем туризме в Азербайджане. Осуществлять подсчет туристов, отдыхающих внутри страны, — очень трудный процесс во всех странах, и достоверной цифры обычно не бывает.

Наряду с этим, статистические данные дают возможность спрогнозировать тенденции на туристском рынке, изменения уровня спроса на различные направления, потенциал роста, виды отдыха или услуги. В этой связи они должны отражать,

помимо объема туристского потока и его структуры, еще и характерные особенности туристов и их целевую направленность.

Для оценки внутреннего туризма в Азербайджане следует применять опыт стран с развитым туризмом. Например, опыт Таиланда, являющегося одним из перспективных стран Юго-Восточной Азии. Туристским комитетом этой страны каждые 5 лет проводится статистический опрос населения с применением специальных бланков для заполнения, которые распространяются в гостиничной сети, на объектах отдыха и автобусных станциях.

Большое препятствие развитию внутреннего туризма оказывает оккупация со стороны Армении ряда рекреационных районов страны.

Целесообразность развития внутреннего туризма видится в том, что это будет способствовать интенсивному развитию регионов и обеспечению местного населения новыми рабочими местами. Весьма важно и то обстоятельство, что часть денег, которые наши граждане тратят, путешествуя за пределами страны, будет оборачиваться внутри национальной экономики.

В настоящее время внутренний туризм набирает обороты и становится очень прибыльным типом туризма, куда охотно вкладывают деньги, как государство, так и частные предприниматели. Достаточно отметить, что только в 2014 г. расходы на внутренний туризм увеличились на 21% и составили 1,7 млрд манат.

С увеличением потока туристов повышаются доходы, поступающие в государственную казну. Деньги туристов, оставленные в стране, пополняют доходы бюджета и способствуют росту ВВП. Экономика Азербайджана получает от туризма 10% своего совокупного дохода. В среднем каждый гость оставляет в стране около 800 долларов. Тем самым, эффективная деятельность туристских предприятий все больше развивает экономику страны и в растущей степени определяет перспективы ее роста.

На наш взгляд, для определения значимости туризма для экономического роста страны недостаточно ориентироваться лишь на показатель размера получаемой от него прибыли. В странах с высоким уровнем дохода на душу населения складываются и соответствующие цены на туристические услуги. С позиций экономики, денежный фактор для государства представляет огромную ценность по сравнению с количеством посетителей. Именно поэтому следует оценивать, сколько денег тратят туристы из различных регионов, а также среднее число дней их пребывания в стране. Надо отметить и тот факт, что часть дохода, которая выделяется индивидуальным посетителем на туристские цели, тратится в пункте назначения, а другая часть — при организации и во время его путешествия для достижения этого пункта назначения.

Важным фактором, определяющим развитие туризма в Азербайджане, является материальное благосостояние населения. При пока еще невысоком уровне жизни большей части жителей страны и недостаточной поддержке туризма со стороны государства данную сферу можно относить к элитнодифференцированной. Дело в том, что путешествия за рубежом позволяют себе люди с высокими и сверхвысокими доходами. По предложению ВТО, туризм в стране можно считать массовым только в случае, если в нем участвуют более 50% населения страны. В Азербайджане, по результатам проведенных социологических исследований, в туризме принимают участие чуть более 5% населения. Поскольку в статистических данных Азербайджана все еще нет информации о туристских расходах населения, то можно предположить, что расходы на туризм в структуре семейного бюджета населения не превышают 1%. Помимо этого, на объем потребляемых туристских услуг на душу населения в сторону его уменьшения влияют рост цен на продукты питания и медикаменты, удорожание жилищно-коммунальных услуг и т.п.

На решение граждан о выезде за границу воздействуют различные факторы. Основным среди них является соотношение общей стоимости поездки и уровня дохода. Поскольку высокий спрос означает снижение цен, то появляется прямая зависимость между стоимостью, ценой и спросом.

Стоит отметить, что, благодаря эффективно-му развитию инфраструктуры в некоторых привлекательных для туристов регионах страны, местное население сейчас зачастую отдает предпочтение отдыху в регионах Азербайджана, о чем убедительно свидетельствуют статистические данные за последние годы.

Большое количество туристов посещают Азербайджан из соседних стран, но в настоящее время появилась тенденция увеличения числа туристов из европейских стран, а также из Китая, Южной Кореи и Японии.

Туризм в Азербайджане становится одной из доходных отраслей экономики. Этому способствует рост числа иностранных инвесторов и возможности их привлечения для эффективного развития данной отрасли экономики. Следует признать, что инвесторы часто не желают подвергать себя риску, пока не убедятся в популярности конкретного отечественного курорта, а туристы не поедут туда, пока там не будет качественной инфраструктуры. Если же ситуация на курортах становится благоприятной, то, как у государства, так и у предпринимателя, появляется повышенный интерес к инвестированию. Иначе говоря, успех порождает еще больший успех (так называемый "эффект катализатора").

Этот вид деятельности остро реагирует на любые изменения, в том числе политические, эко-

номические, социальные и климатические, которые могут резко снизить или увеличить поток туристов и, тем самым, значительно повлиять на доходы от туристской сферы. В данной связи государству необходимо направить усилия на привлечение инвестиций в туристскую отрасль экономики.

Следует всегда учитывать и тот момент, что деньги выезжающих из страны оборачиваются в инвестиции в страну выезда, а деньги приезжающих в страну — в финансирование и инвестиции в страну прибытия. При правильном стимулировании встречных потоков этот процесс может привести к значительному экономическому подъему в тех странах, где туризм интенсивно развивается. В случае, если туризм развивается односторонним порядком, то это оказывает отрицательное влияние на экономику страны, так как сопровождается ослаблением других ее отраслей, в частности, производственных. Поэтому развитие туризма целесообразно осуществлять параллельно с развитием последних.

В нашей статистике все еще не сформированы четкие критерии выделения области деятельности, занятой туризмом. Безусловно, санатории и пансионаты относятся к санаторно-курортной сфере, рестораны и кафе — к общепиту, но если они сосредоточены в рамках одного туристско-рекреационного, спортивно-оздоровительного или курортно-развлекательного комплекса, — это индустрия туризма [1, с. 311].

Развитие туризма сложно планировать и прогнозировать на долгосрочный период, поскольку имеется масса влияющих на него факторов. Данная отрасль должна иметь столь гибкую организацию управления, которая позволяла бы ей быстро и без особых потерь приспосабливаться ко всем изменениям в экономике страны. Только в этом случае туризм может стать важным фактором экономического процветания страны.

Для включения отрасли туризма в процесс развития экономики страны в целом необходимо планировать и контролировать его деятельность. Базируясь на опыте стран с развитым туризмом, следует определить объем ресурсов для ее развития, лимиты по развитию туризма, учитывать отрицательные результаты недоиспользования или перерасхода лимитов.

По степени прямого и косвенного влияния туризм занимает одно из значимых мест в общей инфраструктуре государства. Проведенное нами исследование показало, что в Азербайджане с относительно большой степенью репрезентативности учитывается прямое влияние туризма на экономику страны, но его косвенное влияние, несмотря на несомненную актуальность, все еще не принимается в расчет. Такой учет можно проводить посредством применения туристского мультипликатора, который является коэффициентом косвенного влияния туризма на экономику в целом. С

учетом специфики отрасли, в сфере туризма его эффект имеет наиболее зримое проявление.

ВЫВОДЫ

По результатам проведенного исследования можно сделать вывод о том, что туризм как экономическое явление:

- является катализатором интенсивного развития национальной экономики и мультипликатором роста национального дохода;
- проявляется в виде турпродукта и туруслуг, неспособных накапливаться и транспортироваться;
- совместим со всеми отраслями экономики и видами деятельности;
- является механизмом перераспределения национального дохода в пользу специализирующихся на туризме стран;
- характеризуется быстрой окупаемостью инвестиций и большой степенью эффективности;
- способствует созданию новых рабочих мест и освоению новых районов;
- стимулирует развитие других отраслей хозяйства.

Литература:

1. Азизов А.А. Особенности влияния туризма на развитие мировой экономики / А.А. Азизов // Глобальный мир: многополярность, антикризисные императивы, институты: материалы V Международной научно-практической конференции (Ростов-на-Дону, 22—24 мая 2014 г.): в 3 т. — Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2014. Т. 2. — С. 311—315.

2. Государственный Комитет по статистике Азербайджанской Республики 2011—2014 гг. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stat.gov.az/index/php>

3. Марданов Д. Туризм в Азербайджане — приоритетные направления. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://azeritour.az/turizm>

References:

1. Azizov, A.A. (2014), "Features of the impact of tourism on the development of the world economy", Materials V Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii [Materials of the V International Scientific and Practical Conference], Global'nyj mir: mnogopoljarnost', antikrizisnye imperativy, instituty: [The global world: multipolarity, anticrisis imperatives, institutions], South Federal University, Rostov-on-Don, Russia, 22—24 May 2014, Vol. 3, pp. 311—315.

2. State Committee of Azerbaijan Republic on Statistics (2011—2014), available at: <http://www.stat.gov.az/index/php> (Accessed 4 June 2016).

3. Mardanov, D. (2014), "Tourism in Azerbaijan — the priority directions" [Online], available at: http://azeritour.az/turizm_v_azerbajdzhane_prioritetnye_napravlenija (Accessed 4 June 2016).
Стаття надійшла до редакції 13.06.2016 р.

УДК 657:631.1

С. А. Вітер,к. пед. н., старший викладач кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту,
Житомирський національний агроекологічний університет**З. Д. Вітер,**старший викладач кафедри менеджменту організацій і адміністрування імені М.П. Поліщука,
Житомирський національний агроекологічний університет

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМИ ВИТРАТАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

S. Viter,

k. ped. district, senior lecturer of the department of accounting, taxation and auditing,
Zhytomyr National Agroecological University

Z. Viter,

senior lecturer of the department of Management organizations and administration of M.P. Polishchuk,
Zhytomyr National Agroecological University

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT STRATEGIC MANAGEMENT COST OF SALES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Досліджено проблему формування інформації щодо витрат на маркетингову діяльність сільськогосподарських підприємств у системі бухгалтерського обліку. Акцентовано увагу на відмінностях маркетингової та збутової діяльності, доведено важливість чіткого розмежування маркетингових витрат від витрат на збут, що дозволить відобразити повну картину можливостей здійснення маркетингових заходів. Запропоновано перелік витрат на маркетинг на підставі функціонального підходу до їх управління. Проаналізовано різні точки зору стосовно назви рахунку 93 та обґрунтовано авторське бачення вдосконалення Плану рахунків бухгалтерського обліку щодо обліку маркетингових витрат. Розкрито зміст понять "маркетингові витрати", "витрати на збут", "управління маркетинговими витратами". Уточнено сутність та об'єкти, запропоновано складові системи обліково-аналітичного забезпечення управління маркетинговими витратами. Охарактеризовано особливості діяльності сільськогосподарських підприємств та їх вплив на досліджувану систему. Наголошено на необхідності виділення або розширення функціональних обов'язків бухгалтера-аналітика чи створення окремої посади бухгалтера-аналітика-стратега за напрямом обліково-аналітичного забезпечення управління витратами для аналітичної обробки одержаної стратегічно важливої маркетингової інформації у рамках ведення стратегічного обліку.

Article is devoted to research of problems of formation of information on costs for marketing activities of agricultural enterprises in the accounting system. The attention to the differences between marketing and sales activities are accented, the importance of a clear separation of marketing expenses from cost of sales are proved, which will reflect the full picture of the possibilities of marketing activities. List of marketing costs on the basis of a functional approach to their management are proposed. Different points of view regarding the name of the account 93 are analyzed and justified author's vision of improvements the Chart of Accounts on account of marketing costs are soundly. The essence of terms "marketing costs" and "cost of sales" "control marketing costs" has been defined in the article. The essence and facilities are clarified, components of the system of accounting and analytical support for management of marketing costs are proposed. The features activity of agricultural enterprises and their impact on the studied system are characterized. The necessity of allocation or expansion of functional responsibilities accountant analyst or a separate position accountant strategic analyst for analytical processing received strategically important marketing information within driving strategic account are highlighted.

Ключові слова: маркетингові витрати, витрати на збут, обліково-аналітичне забезпечення, управління витратами, облік, аналіз, контроль, сільськогосподарські підприємства.

Key words: marketing costs, sales, accounting and analytical support, cost management, accounting, analysis, control, agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В основі діяльності будь-якого підприємства має бути закладена стратегія його розвит-

ку. Успішна реалізація стратегічних цілей сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах глобалізаційних процесів неможлива

без належної уваги до управління маркетинговою діяльністю, розробки відповідних інструментів планування, обліку та контролю маркетингових витрат.

Маркетингова діяльність допомагає об'єднати зусилля сільськогосподарських підприємств, підприємств переробної промисловості і торгівлі не тільки під час реалізації продукції, але і під час визначення характеру і масштабів її виробництва, шляхів прибуткового використання виробничих потужностей підприємств, визначення взаємовигідних умов просування продукції з урахуванням максимального задоволення потреб покупців. Однак впровадження маркетингових заходів та чітке структурування пов'язаних з ними витрат серед вітчизняних сільськогосподарських підприємств відбувається вкрай повільно. Крім того, чинним законодавством не передбачено розкриття маркетингових витрат в обліку, яке б давало достатній обсяг інформації про напрями здійснення та ефективність маркетингової діяльності підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми обліково-аналітичного забезпечення процесу управління витратами здійснювали Г.Г. Кірейцев, О.Д. Гудзинський, М.Я. Дем'яненко, П.Т. Саблук, В.М. Самочкін. Дослідженням теорії та методології обліку і контролю маркетингових витрат займалися Я.В. Бахарева, Н.М. Гудзенко, В.А. Дерій, Л.В. Нападовська, М.С. Пушкар, Л.М. Очеретько, А.Ю. Тимошенко, В.Ю. Чубата. Вагомий внесок у дослідження проблем розвитку маркетингу сільськогосподарських підприємств зробили В.М. Жмайлов, Ю.І. Данько, О.О. Єранкін, О.О. Красноручий.

У роботах цих та інших авторів розкрито різні аспекти формування і використання облікової інформації управління витратами підприємства. Однак проблема створення інтегрованої системи обліково-аналітичного забезпечення управління маркетинговими витратами сільськогосподарських підприємств залишається досить актуальною.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою написання статті є теоретичне обґрунтування та розробка науково-практичних рекомендацій з удосконалення методики та організації обліку маркетингових витрат як важливої передумови підвищення ефектив-

ності процесу управління в сільськогосподарських підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Маркетингова діяльність, як і будь-яка діяльність підприємств, тягне за собою певні витрати, які мають бути доцільними та фінансово обґрунтованими. При цьому є необхідним звернення до даних бухгалтерського обліку для визначення суми маркетингових витрат, понесених у попередніх періодах. Однак існуюча система бухгалтерського обліку на вітчизняних підприємствах надає досить розмиту інформацію про проведені маркетингові заходи та пов'язані з ними витрати і не може в повній мірі відповідати інформаційним потребам як внутрішніх, так і зовнішніх користувачів.

Відповідно до П(С)БО 16 "Витрати" для обліку витрат, пов'язаних зі збутом продукції, товарів, робіт, послуг призначено рахунок 93 "Витрати на збут", за дебетом якого відображаються суми визнаних витрат на збут, а за кредитом — списання на рахунок 79 "Фінансові результати". Ці витрати відображаються у фінансовій звітності (ф.№ 2) в рядку 080 [5].

Згідно з Інструкцією № 291 [7] до витрат на збут, зокрема, належать витрати пакувальних матеріалів, транспортування продукції, товарів за умовами договору, витрати на маркетинг та рекламу, витрати на оплату праці й комісійні продавцям, торговим агентам, працівникам відділу збуту, амортизація, ремонт та утримання основних засобів, інших матеріальних необоротних активів, що використовуються для забезпечення збуту продукції, товарів, робіт і послуг.

У сільськогосподарському виробництві у складі цієї групи витрат науковці називають також відшкодування витрат на участь у виставках, ярмарках, безкоштовно передані зразки і моделі, на представницькі затрати (організацію прийомів), конференцій та інших офіційних заходів — включаючи оплату праці обслуговуючого персоналу [10].

Як бачимо, діюча практика ведення обліку витрат збутової діяльності не передбачає чіткого розмежування маркетингових і збутових витрат. Але за економічною сутністю маркетинг і збут є принципово відмінними категоріями. Збут охоплює процеси фізичного переміщення готової продукції та виступає кінцевою метою маркетингу. Маркетинг — ширше поняття, він охоплює всі процеси, пов'язані з

Рис. 1. Функції маркетингу

формуванням товарного асортименту продукції підприємства і до її реалізації покупцям.

Відмінними є й цілі маркетингової та збутової діяльності. Основною метою збутової діяльності є доставка продукції до споживача та своєчасне отримання грошових коштів. Вихідною стратегічною ціллю маркетингової діяльності є формування і зміна попиту на продукцію.

Наразі існують різні точки зору щодо назви рахунку 93 "Витрати на збут". В.А. Дерій [3], М.В. Дубініна та ін. [4], М.С. Пушкар [9] у своїх працях пропонують цей рахунок перейменувати на "Витрати на маркетинг і комерційну діяльність" з виділенням на ньому двох субрахунків "Витрати на маркетинг" та "Витрати на комерційну діяльність". Однак у випадку обліку витрат у сільськогосподарських підприємствах комерційну діяльність, ми вважаємо, неможливо ототожнювати зі збутовою діяльністю, оскільки комерційні витрати є по суті витратами обігу торговельних підприємств.

На думку А.М. Очеретько та А.Ю. Тимошенка, маркетингова (дослідження ринку) та рекламна діяльність порівняно із збутовою діяльністю — це три окремі та різні складові діяльності підприємства. Науковці пропонують перейменувати назву рахунку 93 "Витрати на збут" на "Витрати на збут, рекламу та маркетинг" [6].

Погоджуємося з тим, що маркетинг і збут спрямовані на різні цілі, а витрати на маркетингову і збутову діяльність відмінні за їх функціональним змістом та роллю в господарському процесі. Проте стає цілком очевидною суперечність, яка залишається поза увагою науковців. Комплекс маркетингу — це сукупність маркетингових заходів таких, як товар, ціна, розподіл і просування. Саме останні два об'єкти є не що іншим як збут і реклама. Отже, збут продукції доцільно розглядати як складову маркетингової діяльності, а не навпаки, як це передбачено у вітчизняному обліку відповідно до змісту рахунку 93 "Витрати на збут", де лише незначна частка витрат на маркетинг відображається у складі даних витрат.

Розглядаючи витрати на маркетинг, необхідно визначити комплексний склад цих витрат, що обумовлює необхідність їх класифікації для цілей управління. Ефективне управління маркетинговими витратами на сьогодні — це процес їх цілеспрямованого формування за видами, місцями та носіями й постійного контролю рівня витрачання ресурсів і стимулювання економії.

Щоб мати глибше уявлення про обліковий склад витрат на маркетинг, пропонуємо використати функціональний підхід, оскільки він, по-перше, дозволяє чітко ідентифікувати маркетингові витрати як об'єкт обліку, по-друге, являється достатньо гнучким при організації

Таблиця 1. Запропонований перелік витрат на рахунок 93 "Маркетингові витрати"

Рахунок 93 «Маркетингові витрати»		
931 «Витрати на дослідження ринку»	932 «Витрати на рекламу»	933 «Витрати на збут»
- Оплата праці працівникам, які забезпечують маркетингову діяльність підприємства. - Службові відрядження працівників, зайнятих маркетинговою діяльністю. - Вивчення і дослідження кон'юнктури ринку. - Дослідження життєвого циклу продукції. - Оплата інформаційно-консультаційних послуг. - Інші витрати, пов'язані з маркетинговими дослідженнями	- Оплата праці працівникам, які забезпечують рекламну діяльність підприємства. - Службові відрядження працівників, зайнятих рекламною діяльністю. - Розробка, дизайн та видання рекламних матеріалів (буклетів, журналів, листівок, упаковок, фірмових пакетів і ін.). - Реклама в ЗМІ, на телебаченні, радіо. - Виготовлення зовнішньої реклами (на транспорті, вивіски, тендери). - Участь у виставках, ярмарках. - Представницькі затрати. - Інші витрати, пов'язані з рекламною діяльністю	- Складування продукції та зберігання товарно-матеріальних запасів. - Пакування продукції. - Транспортування продукції. - Управління збутовою діяльністю. - Оплата праці й комісійні продавцям, торговим агентам, працівникам відділу збуту. - Утримання основних засобів та інших матеріальних необоротних активів, пов'язаних зі збутом продукції. - Спеціальні аналізи, що виконуються під час відвантаження продукції. - Інші витрати, пов'язані зі збутом

обліку. У зв'язку з цим виникає необхідність розглянути зміст функцій маркетингу (рис. 1).

Стає зрозумілим, що маркетингові витрати — це витрати матеріальних, трудових, фінансових ресурсів підприємства, спрямовані на реалізацію обраної маркетингової тактики й стратегії, які включають: 1) проведення маркетингових досліджень; 2) планування асортиментної політики та здійснення інноваційної діяльності; 3) формування попиту і стимулювання збуту; 4) управління маркетинговою діяльністю.

З метою уникнення проблем обліку маркетингових витрат і враховуючи результати наукових досліджень, пропонуємо рахунок 93 "Витрати на збут" перейменувати на "Маркетингові витрати" з відкриттям окремих субрахунків: 931 "Витрати на дослідження ринку", 932 "Витрати на рекламу", 933 "Витрати на збут". Запропонований склад маркетингових витрат з відкриттям вищевказаних субрахунків представлений в таблиці 1.

Номенклатура маркетингових витрат може змінюватись підприємством самостійно і залежатиме від обсягів таких витрат, частки окремих витрат у загальній їх сумі, а також від потреб отримання інформації за окремими статтями витрат.

Вважаємо за доцільне контроль рахунку 93 "Маркетингові витрати" здійснювати з особливою уважністю. Він не лише надає інформацію про рівень та кількість витрат, а впливає на формування реалізаційної ціни та аналіз рентабельності, що використовується для прийняття ефективних управлінських рішень. Тобто віднесення всієї суми цих витрат на фінансовий результат, на відміну від адміністративних витрат та інших операційних витрат, без включення до собівартості реалізованої продукції, вплине на зниження собівартості готової продукції і результати збуту.

Систему обліково-аналітичного забезпечення управління маркетинговими витратами сільськогосподарських підприємств ми розглядаємо як єдність підсистеми обліку, аналізу та контролю, що взаємодіють через інформаційні потоки в процесі формування і передачі оперативної обліково-аналітичної інформації для забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень.

Об'єктом системи обліково-аналітичного забезпечення управління маркетинговими витратами є маркетингова діяльність підприємства, а предметом — процес стратегічного розвитку підприємства. Система виконує інформаційну, облікову, аналітичну та контрольну функції, що забезпечують досягнення мети: надання інформаційної підтримки у прийнятті управлінських рішень; аналіз та оцінка ефективності рішень щодо управління витратами та підприємством в цілому.

Складовими системи є підсистеми обліку, аналізу і контролю (рис. 2).

Комплекс моніторингу поточної господарської діяльності підприємства і аналізу факторів зовнішнього середовища допомагає своєчасно відстежувати негативні тенденції, обрати стратегічну модель поведінки в кризових ситуаціях і ухвалювати ефективні управлінські рішення, направлені на їх нейтралізацію.

Звертаємо увагу на те, що формування обліково-аналітичного забезпечення управління маркетинговими витратами сільськогосподарських підприємств залежить від особливостей сільського господарства.

Так, формування обліково-аналітичної інформації щодо маркетингової діяльності має враховувати залежність результатів сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов і визначати ймовірність та оцінку впливу на результати діяльності ризиків, пов'язаних з погодними умовами.

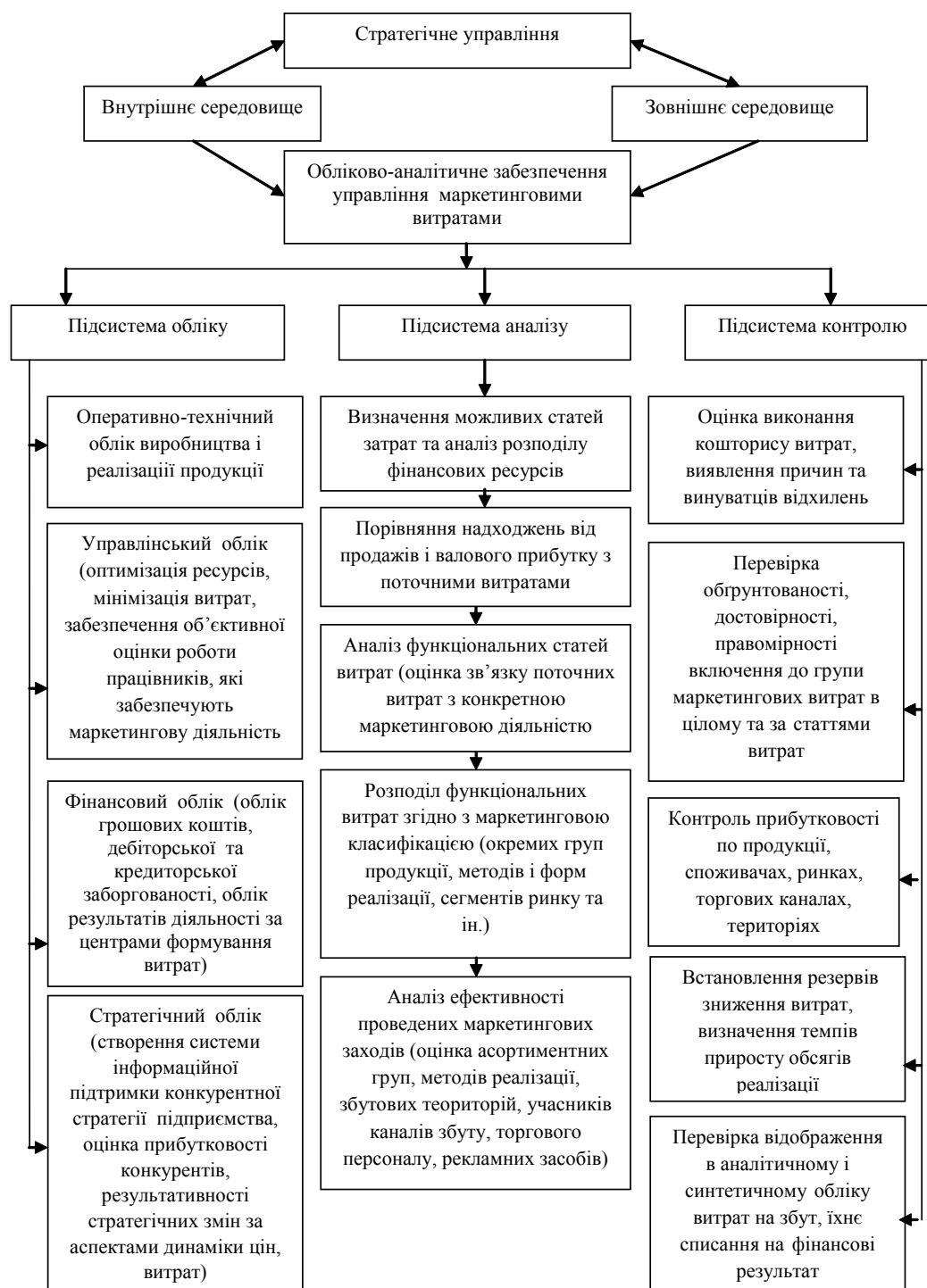

Рис. 2. Система обліково-аналітичного забезпечення управління маркетинговими витратами сільськогосподарських підприємств

Також є важливим проведення аналізу сезонності виробництва, ліквідності і платоспроможності сільськогосподарських підприємств, прогнозування і планування нерівномірності використання фінансових, матеріальних і трудових ресурсів протягом року.

Крім того, маркетинг, який пов'язаний з продукцією сільськогосподарських виробників, набагато складніший від інших видів

маркетингу. Ця складність зумовлена швидким псуванням продукції, яка спрямована на задоволення першочергових потреб населення. Тому необхідна оперативність поставок, певні умови зберігання (температурний режим для овочевої продукції і фруктів, охолодження молока, замороження м'яса), доцільна і безпечна упаковка. У цьому випадку передбачаємо аналіз можливих додаткових

витрат, пов'язаних з можливими природними витратами.

Ще одним важливим фактором впливу на формування обліково-аналітичного забезпечення управління витратами на збут сільськогосподарських підприємств є суттєвий вплив світової кон'юнктури на сільськогосподарське виробництво. Цей фактор визначає необхідність аналізу цінової ситуації; вивчення прогнозів світової кон'юнктури; аналізу світового виробництва окремих видів продукції, розподілу виробленої продукції між зовнішнім та внутрішнім ринками, імпортозаміни.

Вищезазначені види аналізу повинні мати стратегічне спрямування. Тобто отримані за їх допомогою аналітичні дані мають бути корисними як для оперативного управління, так і спрямовуватися на розробку стратегій розвитку підприємства.

Вітчизняні та зарубіжні вчені підкреслюють важливу роль побудови стратегічної аналітичної системи, яка передбачає одержання інформації про стан внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства. Визначальною особливістю цієї системи, на наш погляд, є інтеграція інформації з традиційної облікової системи з інформацією стратегічного фінансового і стратегічного управлінського обліку та використання в якості інформаційної бази одержаної маркетингової інформації.

Традиційно персонал бухгалтерії у частині обліку маркетингових витрат та витрат на збут займається фіксацією даних про понесені витрати та відображення їх у бухгалтерській звітності. Проте вважаємо за необхідне розширення функцій бухгалтера щодо інтерпретації представленої у звітності інформації та участі на основі цього у розробці варіантів стратегічних управлінських рішень.

У частині маркетингових витрат інтерпретація інформації персоналом бухгалтерії і її аналіз охоплюють низку досить важливих питань:

- забезпечення досягнення відповідного рівня прибутковості по окремих видах продукції, споживачах, ринках, торгових каналах, територіях;

- визначення можливостей збільшення розміру прибутку за рахунок використання виявлених резервів економії витрат, у тому числі на маркетинг;

- забезпечення рівня якості процесу ціноутворення;

- контроль та аналіз собівартості реалізованої продукції та показників, що впливають на її зниження;

- визначення можливостей удосконалення методики та організації обліку маркетингових витрат, зокрема за рахунок удосконалення аналітичного обліку витрат.

На сільськогосподарських підприємствах за відсутності створеного відділу маркетингу вважаємо за доцільне створення окремої посади бухгалтера-аналітика-стратега, який займатиметься не лише відображенням ретроспективних і прогнозних фактів господарської діяльності в рамках ведення стратегічного обліку, а й забезпечуватиме аналітичну обробку одержаної маркетингової інформації з одночасним виконанням функцій складання стратегічної звітності та її безпосередньої обробки шляхом аналізу стратегічних показників, виявлення відхилень між ними, встановлення причин відхилень тощо. У випадку коригування стратегії бухгалтер-аналітик-стратег забезпечує інформування окремих працівників і підрозділів підприємства щодо впливу зміни стратегії на виконання операційних планів, проводячи відповідні розрахунки.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, орієнтація сільськогосподарських підприємств на маркетингову концепцію управління господарською діяльністю забезпечить адаптацію підприємств до зовнішнього середовища та мінливості ринків, дозволить виявити внутрішні резерви та можливості їх мобілізації для поліпшення системи реалізації продукції, фінансових результатів операційної діяльності та забезпечення стабільної роботи підприємств на перспективу. Стає зрозумілою необхідність створення повноцінної групи "маркетингових витрат" та проведення змін облікового відображення даних витрат на рахунках бухгалтерського обліку з метою покращення поінформованості управлінського персоналу щодо їх формування та мінімізації.

Література:

1. Бруханський Р.Ф. Адаптація обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту до специфіки сільськогосподарського виробництва / Р.Ф. Бруханський // Проблеми сучасної економіки в умовах фінансової нестабільності. Збірник тез наукових робіт Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16—17.03.2012 р.) — Одеса: у 2-х част. — Одеса: Центр економічних досліджень та розвитку, 2012. — Ч. II. — С. 22—24.

2. Гудзенко Н. Облік витрат у процесі збутової діяльності сільськогосподарських підприємств / Н. Гудзенко, М. Настенко // Інноваційна економіка. — 2007. — №3. — С. 97—100.

3. Дерій В.А. Витрати і доходи підприємства у системі обліку та контролю: монографія / В.А. Дерій. — Тернопіль: Карт-бланш, 2009. — 272 с.

4. Дубініна М.В. Особливості відображення в обліку аграрних підприємств комерційних та управлінських витрат / М.В. Дубініна, Ю.Ю. Чебан, А.В. Скорозінська // Вісник Хмельницького національного університету. — 2014. — №2, Т.2. — С. 29—32.

5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Наказ Мінфіну України від 30.11.1999 №291 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/page>

6. Очеретько Л.М. Удосконалення обліку збутової діяльності промислового підприємства / Л.М. Очеретько, А.Ю. Тимошенко // Вісник Запорізького національного університету. — №2 (22). — 2014. — С. 116—123.

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://buhgalter911.com>

8. Погосова А.В. Обліково-аналітичне забезпечення управління витратами на виробництво продукції сільськогосподарських підприємств / А.В. Погосова // Організація управлінського обліку для забезпечення розвитку інноваційної моделі економічного зростання підприємств: збірник тез доповідей магістрів та наукових статей викладачів кафедри бухгалтерського обліку за результатами досліджень в 2013—2014. — 2015. — Т. 2. — С. 67—74.

9. Пушкар М.С. Креативний облік (створення інформації для менеджерів): монографія / М.С. Пушкар. — Тернопіль: Карт-бланш, 2006. — 334 с.

10. Сопко В.В. Бухгалтерський облік: навч. посібник / В.В. Сопко. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2000. — 578 с.

11. Цал-Цалко Ю.С. Управлінський облік: підручник / Ю.С. Цал-Цалко, Ю.Ю. Мороз, Н.І. Цегельник. — Житомир: ПП "Рута", 2015. — 632 с.

References:

1. Brukhans'kyj, R. F. (2014), "Analytical support of strategic management of agricultural enterprises: general model", *Naukovyj visnyk*

Khersons'koho derzhavnogo universytetu, vol. 9-1, pp. 199—203.

2. Hudzenko, N. and Nastenka, M. (2007), "Cost Accounting in the marketing of agricultural enterprises", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 97—100.

3. Derij, V.A. (2009), *Vytraty i dokhody pidpryemstva u systemi obliku ta kontroliu* [Costs and earnings in the enterprise accounting system and control], Kart-blansh, Ternopil', Ukraine.

4. Dubinina, M.V. Cheban, Yu.Yu. and Skorozins'ka, A.V. (2014), "Features recording agricultural enterprises commercial and administrative expenses", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2, pp. 29—32.

5. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Instruction on the application of the Plan of Accounts for assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/page> (Accessed 10 June 2016).

6. Ocheret'ko, L.M. and Tymoshenko, A.Yu. (2014), "Improvement of assouning of industrial enterprises sales activity", *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2 (22), pp. 116-123

7. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Provision (Standard) accounting 16 "Costs", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (Accessed 10 June 2016).

8. Pohosova, A.V. (2015), "Accounting and analytical support for cost management on production of agricultural enterprises", *Orhanizatsiia upravlins'koho obliku dlia zabezpechenia rozvytku innovatsijnoi modeli ekonomichnoho zrostannia pidpryemstv* [Organization of the administrative account for the development of an innovative model of economic growth enterprises], *zbirnyk tez dopovidej mahistriv ta naukovykh statej vykladachiv kafedry bukhgalters'koho obliku za rezul'tatamy doslidzhen' v 2013—2014* [Collection of abstracts Masters and papers of teachers Department of Accounting the results of investigations in 2013—2014], Zhytomyr, Ukraine, pp. 67—74.

9. Pushkar, M.S. (2006) *Kreatyvnyj oblik (stvorennya informatsii dlia menedzheriv)* [Creative accounting (creating information for managers)], Kart-blansh, Ternopil', Ukraine.

10. Sopko, V.V. (2000), *Bukhgalters'kyj oblik: navch. Posibnyk* [Accounting: study guide], 3rd ed, Kyiv, Ukraine.

11. Tsal-Tsalko, Yu.S. Moroz, Yu.Yu. and Tsegel'nuk, N.I. (2015), *Upravlins'kyj oblik: Pidruchnyk* [Management accounting], PP "Ruta", Zhytomyr, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.

УДК 338.242.2

Ж. В. Крючкова,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпропетровськ

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

J. Kryuchkova,
Dnipropetrovsk State Agricultural Economics University, Dnipropetrovsk

METHODICAL APPROACHES TO DETERMINATION COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розглядаються основні підходи і методи оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств. Систематизовано думки вчених щодо оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств. Проаналізовано основні фактори, що впливають на конкурентоспроможність підприємств.

The article deals with the basic approaches and methods of evaluation of competitiveness of agrarian enterprises are considered. Systematized opinions of scientists to assess the competitiveness of agricultural enterprises. The factors that influence on competitiveness of enterprises are analyzed.

Ключові слова: конкурентоспроможність, оцінка, метод, економічна ефективність.
Key words: competitiveness, estimation, to the products, economic efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Неоднозначність існуючих у сучасній економічній науці методичних підходів до дослідження рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств обумовлює і численність використаних методів її оцінки. Єдиного загальноприйнятого методу оцінки конкурентоспроможності підприємств аграрного сектора так і не розроблено. Проблема підвищення конкурентоспроможності стосується практично всіх сторін життя суспільства. Ситуація ускладнюється тим, що конкурентоспроможність підприємства як економічна категорія розглядається з точки зору різних наук: маркетингу, економіки, фінансів, стратегічного управління, кожна з яких вивчає її через призму свого предмета дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питань аналізу та оцінки рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств присвячені праці видатних українських та російських вчених-економістів, як: В.Я. Амбросова, Т.В. Гринько, Л.А. Євчук, А.Т. Єсполова, В.К. Збарського, С.М. Кваші, Л. Малюги, М.Й. Маліка,

Т.Г. Маренич, О.А. Мартинчик, Б.Й. Пасхавера, Л.Ю. Семенової, О.О. Школьного, А. О. Шепіцена, К.Г. Бородіна, М.В. Ожерельєвої та ін. [1 — 22]. Разом з тим, спроби визначити та оцінити конкурентоспроможність аграрних підприємств пов'язані, передусім, з пристосуванням вже існуючих методів оцінки конкурентоспроможності до умов сільськогосподарського виробництва, а тому визначена проблема потребує подальшого наукового дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є вивчення існуючих методів оцінки конкурентоспроможності підприємств, визначення їх переваг і недоліків та встановлення універсальної методичної бази з оцінювання рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Конкурентоспроможність аграрного підприємства є головною ознакою, яка характеризує наявність та розвиток підприємством сукупності матеріальних і фінансових можливостей, які обумов-

Таблиця 1. Основні рівні конкурентоспроможності підприємства

Рівні	Характеристика рівнів
Перший	Дбають лише про випуск продукції, на споживача не зважають
Другий	Прагнуть, щоб продукція підприємства повністю відповідала стандартам, встановленим конкурентами
Третій	Не зважають на стандарти конкурентів, а вже самі потроху стають «законодавцями моди» у галузі
Четвертий	Коли успіх у конкурентній боротьбі забезпечує в першу чергу не виробництво, а управління і підприємство повністю стає «законодавцем моди» на даному ринку

Джерело: [2].

люють його здатність до ефективної роботи на ринках продажу своєї продукції. Вона акумулює сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які відображають відповідність підприємства вимогам конкурентного середовища та його потенційні можливості при зміні ринкової кон'юнктури, а також здатності аграрного підприємства оперативно реагувати та пристосовуватися до чинників змінного зовнішнього середовища.

У сучасних дослідженнях існують різні підходи щодо оцінки конкурентоспроможності підприємства. Оцінку конкурентоспроможності можна провести, розрахувавши коефіцієнт конкурентоспроможності, який визначається за формулою (1):

$$K_k = \frac{I_{\text{ТП}}}{I_{\text{ЕП}}} \quad (1),$$

де $I_{\text{ТП}} = \sum a_i g_i$ — індекс технічних параметрів;

a_i — коефіцієнт вагомості i -го параметра;

g_i — відношення i -го технічного параметру товару до аналогічного параметру товару-конкурента;

$I_{\text{ЕП}} = \sum e_i$ — індекс економічних параметрів;

e_i — відношення i -го економічного параметру товару до аналогічного параметру товару-конкурента [3].

В економічній літературі пропонується розрізняти чотири основні рівні конкурентоспроможності підприємства (табл. 1).

Оскільки відсутній єдиний показник до визначення конкурентоспроможності аграрних підприємств, існують різні підходи щодо оцінки цього поняття. Оцінку здійснюють за рахунок формування системи оціночних показників, яка включає перелік основних критеріїв та показників. Під час здійснення оцінки конкурентоспроможності використовують як кількісні, так і якісні показники. Перші дають змогу оцінювати фактичний стан справ аграрного підприємства у конкурентній боротьбі за привабливі перспективні зони господарювання та приймати виважені управлінські рішення, направлені на виконання стратегічних планів підприємства. Якісні методи переважно мають низький ступінь математичної формалізації, їм притаманна трудомісткість реалізації та дискретність оцінки. При цьому останні не дають можливості використовувати оцінку конкурентоспроможності в процесі аналізу та визначення пріоритетних напрямів посилення конкурентних позицій на ринку [2].

Методи оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств можна об'єднати в дев'ять груп:

- 1) методи, що базуються на аналізі порівняльних переваг;
- 2) методи, засновані на оцінці фінансового стану підприємства;
- 3) методи, що полягають в дослідженні теорії ефективної конкуренції;
- 4) методи, засновані на теорії якості товару;
- 5) матричні методи;
- 6) методи визначення конкурентної позиції з точки зору стратегічного потенціалу підприємства;
- 7) інтегральні методи;
- 8) метод бенчмаркінгу;
- 9) інші методи.

Згідно з маркетинговим підходом, при здійсненні оцінки конкурентоспроможності аграрного підприємства, враховують не лише вимоги споживача щодо якості продукції, але й оцінюють сукупність факторів, які визначають ефективність маркетингової діяльності підприємства в цілому. До таких факторів належать: оперативність системи постачання, організація сервісу та гарантійного обслуговування, репутація підприємства тощо [11].

Для аналізу конкурентних переваг на рівні підприємства використовується метод SWOT аналізу. При цьому методі об'єкт економічного управління розглядають з чотирьох принципових позицій: сильних та слабких сторін його діяльності, можливостей та загроз майбутнього розвитку. Такий структурний аналіз дозволяє своєчасно виявляти резерви, визначати потенційні загрози, розраховувати оптимальну траєкторію на перспективу і в кінцевому результаті суттєво підвищувати конкурентоспроможність та ефективність підприємства [5].

Графічний метод використовується для наочного відображення зон конкурентних переваг та недоліків підприємства. Такий метод може застосовуватися не тільки для оцінки конкурентоспроможності підприємства відносно фактичних конкурентів, а й для порівняння з еталонним станом функціонування підприємства.

Оцінка конкурентоспроможності за ринковою часткою здійснюється здебільшого на споживчому регіональному ринку, де більшість суб'єктів господарювання є незіставними з галузевого погляду, але зіставними з позиції ефективності господарювання через ринкову частку. Частка ринку визначається як відношення долі ринку господарюючого суб'єкта в порівнянні з попереднім періодом до зміни частки ринку по виборці, або як пи-

тома вага роздрібного товарообігу суб'єкта у загальному його обсязі на ринку [2; 7; 10; 12].

Рейтинговий метод розкривається у виявленні сильних та слабких місць підприємств порівняно з конкурентами. Рейтинг визначається на основі цілого ряду показників, що характеризують різні аспекти діяльності підприємства. Складовими частинами методики комплексної рейтингової оцінки конкурентоспроможності підприємств є: збір та аналітична обробка вихідної інформації за певний період часу; обґрунтування системи показників, що застосовуються для рейтингової оцінки рівня конкурентоспроможності; класифікація системи показників; розрахунок підсумкового показника рейтингової оцінки; ранжування підприємств у відповідному порядку [19].

У світовій практиці застосовують індикаторний підхід, що виявляє конкурентні переваги підприємства за допомогою двох критеріїв: економічної та соціальної конкурентоспроможності [20]. Загалом в якості базових рівнів для дослідження конкурентних позицій підприємства розглядаються: світові, національні та галузеві нормативи; показники провідних підприємств (лідерів); критичні рівні індикаторів, при яких підприємство стає конкурентоспроможним.

М.Й. Малік та О.А. Нужна для оцінки рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств пропонують використовувати три методи:

1. Метод, заснований на теорії ефективної конкуренції;
2. Метод, що враховує частку підприємства на ринку;
3. Бенчмаркінг.

В основі першого методу вчені заклали оцінку трьох груп показників: 1) показники ефективності управління виробничим процесом; 2) показники фінансового стану підприємства; 3) показники ділової активності. Інтегральний показник конкурентоспроможності аграрного підприємства пропонується визначати методом середньозваженої арифметичної з врахуванням коефіцієнтів вагомості кожного групового показника.

Проте М.Й. Малік та О.А. Нужна зазначають, що з трьох запропонованих ними методів найбільш прийнятним для визначення рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств є метод бенчмаркінгу, адже він є простішим порівняно з методом ефективної конкуренції та не містить велику кількість складних розрахунків. Рівень конкурентоспроможності підприємств методом бенчмаркінгу визначається за наступними параметрами: рівень продуктивності праці; фондовіддача; доля підприємства на ринку; рентабельність реалізації продукції; частка собівартості продукції, що випускається, у доході від її реалізації; цінний сегмент, в якому працює підприємство щодо реалізації продукції на певному ринку [12].

На думку А.О. Шепіцена, оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств має ґрунтува-

тися на аналізі його потенційної та поточної конкурентоспроможності. Показниками, що дозволяють оцінити потенційну конкурентоспроможність, є грошова оцінка ріллі, фондозабезпеченість, енергоозброєність, енергозабезпеченість, трудозабезпеченість, ефективність технології (вихід валової продукції на 100 га ріллі), фондоозброєність, продуктивність праці. Порівнюючи ці показники з їх максимальним значенням у відповідному році, визначаються індекси співвідношення, котрі методом згладжування часток приводяться до підсумкового показнику, що характеризує потенційну конкурентоспроможність. На думку автора, поточна конкурентоспроможність, виражена через конкурентоспроможність продукції, розраховується окремо за кожним її видом як відношення інтегрального індексу якості до індексу вартості товару. Для розрахунку конкурентоспроможності загальної продукції підприємства — індекси якості за кожним видом продукції зважуються часткою виручки від реалізації певного її виду у загальній масі виручки. Після визначення потенційної і поточної конкурентоспроможності та приведення їх до складених величин, на основі аналізу кореляційно-регресійних зв'язків даних двох видів конкурентоспроможності з величиною рентабельності підприємства визначається реальна конкурентоспроможність аграрного підприємства [21, с. 72].

Недоліком приведеної методики, на наш погляд, є:

- 1) складність отримання інформації для розрахунку інтегрального індексу якості товару;
- 2) постійне приведення показників до складених величин значно затримує процес розрахунку і ускладнює роботу;
- 3) визначення інтегрального показника конкурентоспроможності аграрного підприємства здійснюється шляхом розв'язання кореляційно-регресійного рівняння впливу поточної та потенційної конкурентоспроможності на рентабельність підприємства. Але з методичної точки зору це є неправомірним, адже наведені показники тісно корелюють між собою.

В.К. Збарський та М.А. Місевич досліджують конкурентоспроможність аграрного підприємства на основі аналізу потенційної (ресурсної) та поточної конкурентоспроможності [9, с. 64—65]. При цьому інтегральний показник конкурентоспроможності розраховують за формулою:

$$C_e = \sqrt{C_p \cdot R \cdot PT} \quad (2),$$

де C_e — індекс конкурентоспроможності високотоварного сільськогосподарського підприємства;

C_p — індекс конкурентоспроможності продукції, розрахований як відношення інтегрального індексу якості товару до ціни його реалізації [9, с. 59—60];

PT — індекс товарності підприємства;

R — рейтинговий індекс потенційної конкурентоспроможності, визначений за формулою:

$$R = \sqrt{(1 - a_1)^2 + (1 - a_2)^2 + \dots + (1 - a_n)^2} \quad (3),$$

де $a_1, a_2, \dots, a_n$ — показники, що характеризують потенційну конкурентоспроможність: продуктивність сільськогосподарських угідь, енергоозброєність та енергозабезпеченість, чисельність працівників, фондоозброєність, фондозабезпеченість, продуктивність праці, втрати виробництва, рівень виробництва валової продукції, рівень прибутковості виробництва та реалізації продукції [9, с. 36].

О.А. Мартинчик пропонує досліджувати конкурентоспроможність підприємств за допомогою рейтингового методу, оскільки він, на думку автора, дозволяє об'єднати різні аспекти розвитку підприємств регіону і визначити ранг підприємства за сумою місць, займаних ними в загальній сукупності. Основними недоліками рейтингового методу є значна залежність від макроекономічних показників, непрозорість показників, що групуються, відсутність врахування регіональної специфіки. При використанні рейтингової оцінки варто враховувати рівень рентабельності, прибуток, фондовіддачу і частку ринку [14].

П.Т. Саблук, В.Я. Амбросов, Г.Є. Мазнев в якості факторів для дослідження конкурентоспроможності аграрного підприємства пропонують використовувати показники його фінансового стану, ринкової частки та рівня конкурентоспроможності продукції, які графічно відображаються на основі побудови трьохвимірного конкурентного простору. Об'єм, що займає кожне підприємство в даному просторі, відповідає рівню його конкурентоспроможності серед досліджуваної сукупності [16, с. 620—623]. Проте, які конкретно показники брати для оцінки фінансового стану підприємства та конкурентоспроможності продукції не визначено, як і не визначено те, яким чином їх звести до трьох узагальнюючих показників.

Російський вчений А.А. Ніконов вважає, що до основних показників аналізу конкурентоспроможності аграрного підприємства варто віднести трудомісткість, фондомісткість, зарплатомісткість, рівень рентабельності, фінансову самостійність підприємства, якість продукції, рекламу. Рівень конкурентоспроможності підприємства визначається шляхом розрахунку його місця в рейтингу конкурентоспроможності підприємств досліджуваної сукупності [17, с. 208—209].

На думку українських вчених В.М. Трегобчука та Б.Й. Пасхавера, для оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств варто застосовувати наступні показники: рівень рентабельності, масу та норму прибутку, продуктивність праці, ціну та якість продукції, товарність виробництва, його ліквідність та кредитоспроможність. Доцільним також є аналіз ефективності використання земельних, трудових, матеріальних ресурсів,

фондовіддача, фондо- й енергомісткість одиниці продукції і валової доданої вартості, створеної в галузі [8, с. 51].

Малюга Т.М. вважає, що на рівні аграрних підприємств доцільно використовувати метод, який ґрунтується на теорії ефективної конкуренції. Згідно з ним виділяється чотири групи критеріїв: ефективності виробничої діяльності, фінансового положення підприємства, ефективності організації збуту та просування товару на ринку, конкурентоспроможності продукції. Кожен з критеріїв складається з ряду певних показників, кількість яких може змінюватися. Автор зазначає, що особливість використання методу для дослідження конкурентоспроможності аграрних підприємств, полягає у відмінності вагових коефіцієнтів кожного з критеріїв від зазначених у першоджерелах [13, с. 51].

В.Я. Амбросов та Т.Г. Маренич вважають, що для оцінки конкурентоспроможності аграрного підприємства важливими показниками є обсяг продажу у вартісному обчисленні та прибуток. Як додаткові показники можуть виступати порівняльний рівень собівартості продукції та ціна її реалізації [1, с. 26].

На думку Л.Ю. Семенової, дослідження конкурентоспроможності підприємства можна проводити через дослідження конкурентоспроможності продукції за допомогою таких коефіцієнтів: індексу конкурентоспроможності товару за ціною споживання, інтегрального показника конкурентоспроможності товару, конкурентоспроможності продукції на конкурентному ринку тощо. Для оцінки конкурентоспроможності підприємства автор пропонує розраховувати коефіцієнт конкурентоспроможності продукції, який можна представити як відношення ціни виробу до ціни еталону. На рівні підприємства формула змінюється і коефіцієнт конкурентоспроможності виглядає як сума зіставлень цін кожного виробу з асортименту продукції, випущеного підприємством, з ціною відповідного еталону [18].

На думку білоруського вченого А.Т. Єсполова, головним ресурсом в сільському господарстві є земля, а тому критерієм конкурентоспроможності виробництва є чистий прибуток в розрахунку на одиницю земельної площі. В якості додаткових показників можуть застосовуватись: обсяг реалізації на одиницю земельної площі, чистий прибуток в розрахунку на виробничий капітал та на одиницю затраченої праці, рентабельність виробництва [4].

Отже, наведені методи та методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств є достатньо різноманітними та містять як певні переваги, так і недоліки. Спільним для них є застосування одного чи декількох показників, що характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва та конкурентоспроможність продукції.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сьогоднішній день відсутня єдина загальноприйнята методика аналізу та оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств, а тому є можливість різносторонньо охарактеризувати діяльність підприємства залежно від поставленої мети дослідження.

Для аграрних підприємств при оцінці рівня конкурентоспроможності доцільно використовувати такі методи, які об'єднують в собі можливість отримати чисельно визначені показники на основі використання конкретної достовірної інформації і здійснити експертні оцінки, які б враховували специфіку сільськогосподарського виробництва та рівень якості сільськогосподарської продукції.

У сучасних умовах господарювання при посиленні конкурентної боротьби та за умови дії несприятливих факторів зовнішнього середовища набуває актуальності питання розробки й реалізації нових стратегій діяльності. Аграрні підприємства за таких умов повинні скористатися стратегіями, які будуть спроможні вивести їх на новий рівень господарювання та досягти ефективного функціонування в конкурентному середовищі.

Література:

1. Амбросов В.Я. Оцінка конкурентоспроможності агроформувань / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Вісник ХНАУ, серія "Економіка АПК і природокористування". — 2009. — № 10. — С. 23—28.
2. Гринько Г.В. Механізм формування конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на міжнародних ринках: монографія / Г.В. Гринько. — Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. — 324 с.
3. Економіка та організація виробничої діяльності підприємства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://posibnyku.vntu.edu.ua/ekonomika>
4. Есполюв А.Т. Вопросы теории и практики обеспечения конкурентоспособности объектов в аграрном секторе экономики / А.Т. Есполюв // Известия Национальной академии наук Беларуси. Серия аграрных наук. — 2004. — № 1. — С. 27—34.
5. Еферин В.П. Оценка конкурентоспособности при маркетинговых исследованиях / В.П. Еферин, В.В. Мотин. — М.: Домодедово, 1993. — 23 с.
6. Євчук Л.А. Стратегічне управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств: монографія / Л.А. Євчук. — Миколаїв: Вид-ць: Прокопчук Т.Ю., 2010. — 340 с.
7. Журило І.В. Конкурентоспроможність нової продукції промислововиробничого призначення: теоретичні аспекти, методика прогнозування та забезпечення: монографія / І.В. Журило. — Кіровоград: ПВЦ "Мавік", 2007. — 186 с.
8. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наукова доповідь / За ред. акад. УААН В. М. Трегобчука, чл.-кор. УААН Б. Й. Пасхавера. — К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. — 260 с.
9. Збарський В.К. Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств / В.К. Збарський, М.А. Місевич; за ред. професора В.К. Збарського. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 310 с.
10. Кваша С. Конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції в умовах вступу України до СОТ / С. Кваша, О. Лука // Економіка України. — 2003. — № 10. — С. 79—86.
11. Ковтун О.І. Стратегія підприємства: підручник / О.І. Ковтун. — Львів: Вид-во "Новий Світ — 2000", 2009. — 680 с.
12. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія / М.Й. Малік, О.А. Нужна. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 270 с.
13. Малюга Л. Оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств / Л. Малюга // Економіст. — 2009. — № 9. — С. 50—53.
14. Мартинчик О.А. Теоретичні аспекти оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / О. А. Мартинчик // Ефективна економіка. — 2014. — № 10. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=850>
15. Ожерельєва М.В. Конкурентоспособность региональных АПК: теория и практика выбора специализации / М.В. Ожерельєва. — М.: Колос, 2007. — 104 с.
16. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: кол. монографія у двох томах. Т.1 / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. — К.: ІАЕ, 2001. — 831 с.
17. Проблемы конкурентоспособности агропродовольственного комплекса и факторы ее повышения. Сб. науч. тр. / ВИАПИ им. А.А. Никонова. — М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова, 2008. — Вып. 21. — 384 с.
18. Семенова Л. Ю. Методологічні підходи до оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / Л.Ю. Семенова. — Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/41.pdf>
19. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посіб. / С.М. Клименко, Т.В. Омеляненко, Д.О. Барабась, О.С. Дуброва, А.В. Вакуленко. — К.: КНЕУ, 2008. — 520 с.
20. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации, учебное пособие / Р.А. Фатхутдинов. — М.: Изд-во Эксмо, 2004. — 544 с.

21. Шепіцен А.О. Оцінка конкурентоспроможності аграрного підприємства / А.О. Шепіцен // Фінанси України. — 2003. — № 8. — С. 66—73.

22. Шкільний О.О. Організаційно-економічні механізми управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств: монографія / О.О. Шкільний. — Умань: Видавництво Уманського державного аграрного університету, 2007. — 308 с.

References:

1. Ambrosov, V.Ya. and Marenych, T.H. (2009), "Evaluation of competitive agricultural enterprises", *Visnyk KhNAU*, vol. 10, pp. 23—28.

2. Grinko, G. (2005), *Mekhanizm formuvannia konkurentospromozhnosti vitchyznianskykh pidpriemstv na mizhnarodnykh rynkakh* [The mechanism of formation of competitiveness of domestic enterprises in international markets: monograph], Publishing House, Kriviy Rig, Ukraine.

3. Vinnytsia National Technical University (2016), "Economics and organization of production activity", available at: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/ekonomika> (Accessed 20 May 2016).

4. Espolov, A.T. (2004), "Questions of theory and practice of providing of competitiveness of objects are in the agrarian sector of economy", *Izvestija Nacional'noy akademii nauk Belarusi. Seriya agrarnykh nauk*, vol. 1, pp. 27—34.

5. Eferyn, V.P. (1993), *tsenka konkurentospособnosty pry marketynhovykh yssledovaniakh* [Comments competitiveness at market research], Domodedovo, Moscow, Russia.

6. Yevchuk, L.A. (2010), *Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnosti sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv* [Strategic management competitiveness of agricultural enterprises], Prokopchuk, T.Yu., Mykolaiv, Ukraine.

7. Zhurylo I.V. (2007), *Konkurentospromozhnist' novoi produktsii promyslovovyrobnichoho pryznachennia: teoretychni aspekty, metodyka prohozuvannia ta zabezpechennia* [The competitiveness of the industrial production of new products purpose: theoretical aspects and methods of forecasting software], PVC Mavik, Kirovograd, Ukraine.

8. Trehobchuk, V.M. and Paskhaver, B.J. (2007), *Zabezpechennia konkurentospromozhnosti ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy na vnutrishn'omu i zovnishn'omu rynkakh* [Ensuring the competitiveness of the agricultural sector of Ukraine for domestic and foreign markets], Instytut ekonomiky ta pronozuvannia, Kyiv, Ukraine.

9. Zbars'kyj, V.K. and Misevych, M.A. (2009), *Konkurentospromozhnist' vysokotovarnykh sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv* [Competitiveness of highly profitable agricultural enterprises], Natsional'nyj naukovyj tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky", Kyiv, Ukraine.

10. Kvasha, S. and Luka, O. (2003), "Competitiveness of domestic agricultural products in terms

of Ukraine's accession to the WTO", *Economy of Ukraine*, vol. 10, pp. 79—86.

11. Kovtun A.I. (2009), *Stratehiia pidpriemstva* [Business Strategy], Lviv, Ukraine.

12. Malik, M.J. and Nuzhna, O.A. (2007), *Konkurentospromozhnist' ahrarnykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy* [Competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanisms], Natsional'nyj naukovyj tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky", Kyiv, Ukraine.

13. Maliuha L. (2009), "Evaluation of the competitiveness of agricultural enterprises", *Ekonomist*, vol. 9, pp. 50—53.

14. Martynchuk, O. A. (2014), "Theoretical Aspects of Competitiveness agricultural enterprises", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 10 April 2016).

15. Ozherel'eva, M.V. (2007), *Konkurentospособnost' rehyonal'nykh APK: teoriia y praktyka vybora spetsyalyzatsyy* [Competitiveness of regional agroindustrial complexes: theory and practice of choice of specialization], Kolos, Moscow, Russia.

16. Sabluk, P.T. Ambrosov, V.Ya. and Mazniev, H. Ye. (2001), *Problemy efektyvnogo funktsionuvannia APK v umovakh novykh form vlasnosti ta hospodariuvannia* [Problems of the effective functioning of agroindustrial complex are in the conditions of new patterns of ownership and manage], Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.

17. VI API (2008), *Problemy konkurentospособnosty ahroprodovol'stvennoho kompleksa y faktory ee povysheniya* [Problems of competitiveness of agrarian-food complex of Russian Federation and factors of her increase], Vserossijskiy institut agrarnykh problem i informatiki imeni A.A. Nikonova, Moscow, Russia.

18. Semenova, L. Iu. (2011), "Methodological approaches to assessing the competitiveness of agricultural enterprises", [Online], available at: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/41.pdf> (Accessed 10 April 2016).

19. Klimenko, S.M. Omelyanenko, T.V. Barabas, D.O. Dubrova, A.S. and Vakulenko, A.V. (2008), *Upravlinnia konkurentospromozhnosti pidpriemstva* [Management of competitiveness of the enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.

20. Fatkhutdinov, R.A. (2004), *Upravlenye konkurentospособnost'iu orhanyzatsyy* [Management of competitiveness of the organization], Publishing house Eksmo, Moscow, Russia.

21. Shepitsen, A.O. (2003), "Estimation of competitiveness of agrarian enterprise", *Finansy Ukrainy*, vol. 8, pp. 66—73.

22. Shkol'nyj, O.O. (2007), *Orhanizatsijno-ekonomichni mekhanizmy upravlinnia konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpriemstv* [Organizationally-economic mechanisms of management of agrarian enterprises a competitiveness], Umans'kyj derzhavnyj ahrarnyj universytet, Uman', Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.